
THE LIBRARY OF CONGRESS
1800

1

CHR BRUUN

LUDVIG HOLBERG

SOM LÆRER I HISTORIE

KJØBENHAVN

THIELES BOGTRYKKERI

1872

LUDVIG HOLBERG

SOM

as

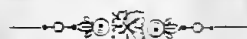
LÆRER I HISTORIE.

teacher in history.

AF

istian Walther

CHR. BRUUN.

KJØBENHAVN.

THIELES BOGTRYKKERI.

1872.

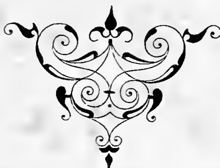

LUDVIG HOLBERG vandt et højt anset Navn baade hjemme og i fremmede Lande som Lystspildigter, som Satiriker, som Historieskriver, som Moralist. Hans Skrifter i alle disse Retninger bleve oversatte paa mange Sprog, og han har ved dem faaet sin betydelige Plads i den universelle Kulturhistorie, — det er en velbekjendt Sag. Mindre bekjendt er det maaske, at Ludvig Holberg i en lang Række Aar har været en anset Lærer i Historie i det nordlige Europa. Naturligvis er Meningen af denne tilsyneladende paradoxe Sætning ikke, at han personlig er optraadt

som Lærer; her tænkes paa en lille Skolebog, en «kortfattet Lærebog i Verdenshistorie», saaledes vilde man nu kalde den, hvilken Holberg har skrevet paa Latin, og hvilken baade i Originalsproget og i Oversættelser fik en Udbredelse, som ingen dansk Skolebog har havt før i de allernyeste Tider Lærebøger som *Madvigs* latinske Grammatik og *Bojesens* Haandbøger i de romerske og græske Antikviteter. Læser man de faa Ord, som *N. M. Petersen* har havt at sige om denne Bog, eller den korte Artikel, som *Nyerup* har om den, skulde man rigtignok ikke tro, at dette har været Tilfældet, og det er da vel paa Tide at fremkomme med de Oplysninger, der have kunnet bringes tilveje om Ludvig Holbergs «Synopsis historiæ universalis» og dens Brug. Men Lejligheden benyttes til at give en kort Oversigt over, hvorledes Studiet af Historie (og Geographi) har udviklet sig ved Kjøbenhavns Universitet og i den lærde Skole i Dan-

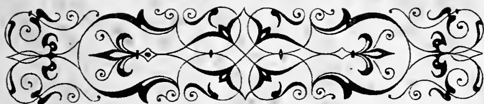
mark til henimod Slutningen af det 18de Aarhundrede. Der er saameget mere Anledning hertil, som Holbergs Lærebog netop fremkom paa en Tid, da der med Hensyn til dette Studium skete en Forandring af største Vigtighed.

LUDVIG HOLBERG

SOM

LÆRER I HISTORIE.

1.

Jennem hele det 16de Aarhundrede var der endnu ikke Tale om at docere Historie enten ved Universitetet eller i Skolerne. Hvis Ungdommen har lært noget Historie, kan det kun have været paa anden Haand, saaledes igjennem Moral[1], idet Exempler bleve hentede fra historiske Personer og Begivenheder, eller igjennem Læsningen af en og anden latinsk og græsk Forfatter. Naar *Anders Sörensen Vedel* klager over[2], at man i Danmark ikke gav sig af med at skrive om Fædrelandets Historie, uagtet man havde faaet Skoler og frie Kunster i Landet saa godt som til Overflødighed, da laa

Grunden hertil vist ikke blot i, at Lysten og Evnen til at skrive Historie var ringe, men ogsaa deri, at Ungdommen saa at sige var aldeles blottet for historisk Kundskab, i at den ikke fra en tidligere Alder førtes til at kjende og forstaa de historiske Begivenheders Udvikling og Sammenhæng, og derved vaktes til Interesse for vedblivende at sysle med denne Videnskab og forsøge sig i den. Den første Professor, som ved Universitetet læste over historiske Materier, var *Jonas Jacobsen Venusinus*, der 1602 blev udnævnt til *Professor Eloqventiæ et Historiarum*[3], en Titel, som tyder paa, at den latinske Stil og Foredragets Form ansaas nok saa vigtig som det historiske Indhold; ogsaa ved Universiteter i Tydskland finder man, at en Professor Historiarum tillige var Professor Eloqventiæ eller Poeseos. Hans Virksomhed var kort; 1606 fulgte han Christian den Fjerde til England, Aaret efter blev han Forstander for Sorø Skole. I Aarene 1603—1604 har han, efter Lektionskataloget, læst over «Anti-

quitates rerum Danicarum», i Aarene 1604—1605 har han udgivet et Par Disputatser over Æmner tagne fra Historiens Propædeutik, det er Alt, hvad der vides om hans Virksomhed. 1621 gav Christian den Fjerde Universitetet nye Statuter, og fra den Tid har man et Udkast til nærmere Bestemmelser om Forelæsningerne, ifølge hvilket «Jureconsultus skal det ene Aar læse over Institutionerne og Pandecterne, og det andet skal han foredrage historiarum compendium cum synchroniis Danicis». Fjorten Aar efter udnævntes den første Professor i Historie og Geographi, nemlig *Peter Spormand*. Han blev den 28 Marts 1635 beskikket til «at læse hvert Aar compendium Historiæ sacræ et prophanæ, sphæram et geographiam»[4], og har for 1636—37 anmeldt en Forelæsning over «in Ecclesia aut Imperiis verum etiam in aliis regnis et rebuspublicis memorabile», samt over Geographi. Den 19 September 1638 indbød han til at høre sin første historiske Forelæsning. Indbydelsen er paa Latin; han siger i den, at han efter den

gamle ved Akademiet brugelige Vedtægt, at enhver ny Professor, før han begynder sine Forelæsninger, i et Indledningsforedrag skal tale om den Videnskab, som det er ham overdraget at læse over, den næste Dag vil holde en Tale om Historien og Geographien. I Slutningen af sin Indbydelse roser han Kongen, fordi han har oprettet to Professorater i Historie (det ene ved Universitetet, det andet i Sorø). Efter Lektionskatalogerne har han dog fortrinsvis læst over Geographi, der maa have været hans Specialitet. Hans Skrifter indskrænke sig til fire Disputatser, som fornemmelig ere af geographisk Indhold. Af disse maa navnlig den fremhæves, som forsvaredes under hans Ledelse den 22 Mai 1647 og som har til Titel: «Geographiam esse omnium literarum studiosis summe utilem». Han paaviser først, hvorledes Geographien er nødvendig for at forstaa Bibelen og Corpus juris, den er nødvendig for Lægen, for Philosophen, Historikeren, Taleren, Digteren; derefter følger i 16 Para-

grapher en meget sammentrængt Geographi, som mest bestaar af Navne, og endelig følge 12 Theses, næsten alle af geographisk Indhold. Den niende lyder saaledes: «Habitatores Americæ Septentrionalis fuisse potius Schyticæ sive Tartaricæ originis quam, ut visum est Grotio, Norvegicæ». 1636 skrev han en Disputats, som indeholdt 40 Sætninger, geometriske, sphæriske, geographiske, chronologiske, historiske. Blandt de sidste drejer en sig om den fejlagtige Mening, at der nogensinde har været en Konge i Danmark ved Navn Peder, en anden om den fejlagtige Mening, at den danske Konge har aflagt Lehnsed til Kejser Otto. 1651 udgav han som Disputats en kort Beskrivelse af Palæstina og 1657 en lignende over Ægypten.

Ved Akademiet i Sorø, som oprettedes 1623, doceredes paa denne Tid Historie i rigere Maal end ved Universitetet. «Historie og Politik vare blandt de Discipliner, som stedse nød fortrinlig Opmærksomhed ved Sorø Akademie. Den historiske Professor

var tillige kongelig Historiograph og hans Forelæsninger indbefattede i en bestemt Tidsfølge sammenhængende Foredrag over Universalhistorien og Kirkehistorien, med Anviisning til Afbenyttelsen af de bedste Skribenter i disse Fag. Desuden fortolkede han een af de nyere Historikere, saasom Sleidanus, Thuanus eller en anden, og endelig holdt han en Forelæsning over Politiken«[5]. I Statuterne fra 1643 hedder det: «Volumus ut nobiles nostri studiosi a prima statim ætate ad lectionem historiæ, a quo studii genere sapientia, ipsa rerum domina, proficiscitur, assvefiant». Professorerne *Joh. Meursius* og *Stephen Hansen Stephensen* ere bekjendte. Deres Efterfølgere vare *Vitus Bering, Laurids Bording, Rasmus Brochman* og *Christen Lodberg;* de tre første have udgivet Skrifter om Historie, interessante, fordi de vidne om den Opfattelse, man dengang, idetmindste i Sorø, havde af det historiske Studium. *Vitus Bering* udgav 1651 en Tale «de Historia»: «Historien optegnes ikke alene for at under-

holde og tilfredsstille Nysgjerrigheden, men for at lære og vække Mennesket ved Dydens Exempel. Underviste af Historien om Fortiden er det, at vi skulle bygge for Fremtiden, saa at vi undgaa de Farer og Skjær, som man fordum er strandet paa. Historien maa have Sandheden for Øje og upartisk ligesaavel blotte Fyrsternes Fejl og slette Gjerninger til Advarsel, som fremstille deres Dyder og gode Gjerninger. Historien skal være som et Spejl, der giver det sande Billede, og den maa vel adskilles fra «Mythihistoria», der ved Digt og Kunstkneb retter paa Naturens Fejl og digter til. Men herimod synde vor Tids Historieskrivere, som dække Fyrsternes Synder med Purpurkaaben.» Talen slutter med en Opfordring til de unge Adelsmænd om at lægge Vind paa Historie.

Aaret efter, 1652, udgav *Laurids Bording* en Disputats: «De utraque historia recte legenda atque intelligenda». Afhandlingen er ikke lang, den kan kaldes en lille Propædeutik i Historie. Blandt

de Spørgsmaal, som han kommer ind paa, er ogsaa dette, om det, som Nogle have ment, er rigtigt, at Børn ikke skulle lære Historie; en saadan Mening anser han for Daarskab. 1654 skrev *Rasmus Brochman* en Disputats: «De Historiæ legitimæ notis, et quomodo easdem deprehendere liceat, ac veros a falsis Historicos discernere disquisitio». Det er et lærdt lille Skrift, som vidner om, at Forfatteren grundig har tænkt over sin Videnskab. Som Exempel paa, hvorledes han har stillet Historikerens Opgave, kan følgende Uddrag tjene: «Den Historieskriver er mest troværdig, der fortæller som Øjenvidne, dernæst den, som fra troværdige Kilder fortæller sin Samtids Historie. Men her møder en Vanskelighed: en mulig Partiskhed hos Kilderne. Et Mærke paa den ægte og sande Historiker er, at han følger de offenlige Dokumenter. Det have ogsaa alle Folk erkjendt, og derfor have de med Omhu stræbt at opbevare de offenlige Aktstykker. Historieskriveren maa selv være Sandhedens

Ridder, god og redelig, et Dydens Mønster. Derfor er det nødvendigt, før man fæster Lid til en historisk Fremstilling, at undersøge, hvorvidt Fortælleren selv har været en selvstændig, fri og upartisk Karakter. Her kommer det fremfor Alt an paa at kjende Tiden, da han har levet, thi det afhænger af dens Forhold, hvorvidt han har kunnet udtale sig med Frihed og Upartiskhed. Ofte er Fjenden mere at stole paa end Vennen. Ofte maa man tage sin Tilflugt til en Sandsynlighedsbetragtning, hvorvidt det, som er fortalt at være sket, ogsaa med Sandsynlighed kan være sket; man maa her vogte sig ligesaa meget for ungdommelig Lettroenhed som for gammelmandsagtig Mistro. Det er Gavn, at sammenligne Forfattere, som have behandlet samme Tid og Begivenhed, og at undersøge, om Nogen af dem har været tilbøjelig til at aabne Øret for Snak og Løgn. Det maa undersøges, om Forfatteren har forstaaet at tage Hensyn til de forskjellige Tiders Forhold, og om han har kjendt de

Steder, hvor Begivenhederne ere foregaaede. Den historiske Sandhed bliver desto større, jo mere de fortalte Begivenheder passe sammen og gribe ind i hverandre. Historikeren maa fremsætte Begivenhederne i en med disse overensstemmende Fortælling, men hverken tage fra eller lægge til, han maa undgaae Overdrivelser baade i Ros og Daddel; navnlig ved Meddelelse af Aktstykker maa han være uendelig tro og nøjagtig; ligeledes maa han holde den rette Middelvej ved Meddelelse af Taler, Udsagn o. s. v. Med Hensyn til Stilen maa han stræbe efter en vis Korthed og dog tilstrækkelig Fylde og Klarhed»[6].

Lærere, der havde gjort sig saa klart rede for, hvad Historie og Historieskrivning er, maatte have kunnet udrette Noget og have havt Indflydelse paa deres Tilhørere, dersom Tidsforholdene havde været Videnskaben gunstige; men det var ikke Tilfældet. Desuden, Et er det theoretisk at kunne vise, hvorledes man skal behandle Historie, et Andet er det, praktisk at kunne

anvende Læren, og, at det ikke laa f. Ex. for *Vitus Bering,* er bekjendt nok[7].

Peter Spormands Efterfølgere ved Universitetet vare *Rasmus Vinding,* denne Højskoles bekjendte Historieskriver; han læste 1664 og 1671 over et historisk-geographisk Compendium. *Holger Jacobæus,* som 1686 læste over Geographi. *Thomas Bartholin,* som 1686 læste over Danmarks Historie («succincta regum Daniæ series»)[8]. *Johannes Bircherod*, som, foruden at læse over Geographi, fra 1704—1714 læste over Verdenshistorien fra Konstantin den Store til Kejser Rudolph den Første; i de følgende Aar til 1720 læste han over de samme Æmner, over danske Antikviteter, samt over de europæiske Rigers politiske, økonomiske og militære Stilling. Derpaa fulgte *Arne Magnussen,* som fra 1723 til 1729 læste over Europas Geographi og de europæiske Staters Historie (kortfattet) navnlig i ældre Tid. Han gjennemgik et Par Aar (1714 og 1717) *Saxo Grammaticus*, og oplyste hans Værk med historiske og antikvariske

Bemærkninger, samt anstillede Sammenligning mellem ham og *Svend Aagesen.* Det er den eneste historiske Forelæsning af monographisk Karakter, som i hine Tider er bleven holdt ved Universitetet.

Ludvig Holberg havde, medens han endnu var Professor Metaphysices, i Aarene 1718—20 læst over «statum publicum præcipuorum regnorum et rerum publicarum, imprimis veteris Romæ ac Græciæ idque eum præsertim in finem, ut ad audiendas lectiones alliciat juventutem Patriciam». Efter Arne Magnussens Død overtog han Professoratet i Historie og Geographi; han læste fra 1732 til 1737 hver Dag over Universalhistorien og hver anden Uge over Geographi.

Der var altsaa nu i et Aarhundrede holdt Forelæsninger over Historie ved Kjøbenhavns *Universitet.* Hvordanne disse Forelæsninger have været, derom er det ikke muligt at have nogen Mening, da ingen af dem ere bevarede. Men det maa erindres, at de mest vare beregnede paa unge

Studenter, som havde lært meget lidt Historie i Skolen, eller for største Delen slet ikke havde lært Historie, saa at Forelæsningerne vist have indskrænket sig til det mindst mulige. (Ifølge Fundatsen for Ehlers Collegium af 29 November 1691, § 3, skulde to Alumner være: «Historiarum, Politices et Juris publici studiosi»; den historiske Kundskab har næppe trykket disse Alumner haardt.) *Hans Gram* var ikke Professor i Historie, men han maa dog have holdt historiske Forelæsninger, af hvilke endnu nogle Kollegier ere bevarede[8]. Der gives i dem en Fremstilling af de vigtigste Begivenheder, uden at Forfatteren har indladt sig paa nogen kritisk Undersøgelse af dem eller paa nogen Dom over dem.

Hvor langt var paa denne Tid *den lærde Skole* kommen med Undervisningen i Historie? Den kjendte endnu ikke Historie som Lærefag. Af metæ scholasticæ fra Aaret 1656 ses, at der i Skolen skulde gives Undervisning i Begyndelsesgrundene

til Geographi, og derved blev det til 1739 — thi det var vistnok en Undtagelse, naar en Rektor som *Jakob Rasch* i *Christiania* docerede Historie, som «Historia universalis epitomeret» (1729)[9]. Ikke meget bedre gik det Gymnasierne. Gymnasiet i Odense, for Exempel, blev stiftet 1621; efter Fundatsen fra 1639 skulde den fjerde Professor foruden Logik og Rhetorik læse et Udtog af Physik og Metaphysik, Sphæra coelestis et terrestris seu Geographia; men først i den fornyede Fundats fra 1718 bestemtes[10], at den fornemste Professor, som var Lector Theologiæ, skulde foredrage historia sacra, og dertil bruge enten «*Fabricii* Historia sacra cum notis eller ogsaa udaf Compendio historiæ sacræ et ecclesiasticæ Gothano, som derudi med stor Stiil er trykket. Men paa det Sligt kan des lettere lade sig gjøre, skal ommeldte Paragraphi af Compendio Gothano excerperes og i en Bog for sig selv trykkes, hvoraf Disciplerne for en taalelig Priis kunde bekomme. Han skal ogsaa give de Unge Anledning til nogen

Kundskab i Historia Universali (enten efter *Sleidanus* de quattuor summis Imperiis eller efter *Gotlob Krantzius*)». Den fjerde Professor «skal . . . ogsaa læse Compendium Geographiæ tam generalis quam specialis, antiqvæ et recentioris efter Anledning af et kort Compendium, som dertil kunde udvælges». 1731 havde Skoleherren for *Herlufsholm*, Generallieutenant *Juel*, afskaffet flere Fag ved Skolen her og indført andre, deriblandt Geographi og Verdenshistorie [11]. I Aaret 1732 blev en Kommission nedsat, som skulde undersøge det lærde Skolevæsens Tilstand og gjøre Forslag til dets Forbedring. Resultatet af dens Arbeider blev Forordningen af 17 April 1739, ved den blev endelig Historie tilligemed Geographi indført som Fag i den lærde Skole blandt dem, der skulde læres paa Dansk. — I *Flensborg* Skole optoges ved Skoleanordningen fra 1745 Verdenshistorie og Geographi blandt nye Fag; man gik endog saa vidt, at Lærerne opfordredes til i private Timer at læse Historiens Philosophi med

Eleverne[12]. — Allerede 1737 var det blevet paalagt forskjellige blandt Universitetets Professorer, at udarbejde nye Lærebøger; det blev overdraget *Hans Gram* at skrive «*Præcepta Geographiæ et Historiæ universalis ecclesiasticæ et patriæ*». Men Gram udgav ikke en saadan Lærebog[13]. 1754 forhandledes der i Konsistorium om nye Skolebøgers Indførelse i Anledning af et kgl. Reskript af 25 Februar 1737; i Forhandlingsprotokollen læses: «Compendium Historiæ et Geographiæ, som i den kgl. allernaadigste Befalning var Sal. Etatsraad *Gram* [død 1748] overdraget at skrive, blev vel ikke af ham før hans Død forfattet, dog have vi et Compendium Historiæ af Salig Baron *Holberg* [død 1754], som allerede førend høistbemeldte kongl. Reskript udgik var udkommet, men i samme Compendium er Historia Biblica alt for utilstrækkelig trakteret, som dog alle besynderlig Studerende bør fra Ungdommen af grundig og omstændelig lære. *Möllmann* lovede at gjøre et nyt

Compendium baade historicum et geographicum». Møllmanns Compendium udkom aldrig. Holbergs Compendium, hans «Synopsis Historiæ universalis» blev den første Lærebog i Verdenshistorie, som er skreven af en dansk Forfatter og som almindelig er bleven brugt i mange Tider i de danske og norske Skoler.

2.

Historie var det Fag, som Holberg fra første Færd af havde hengivet sig til, det var ogsaa Historie, som han behandlede i sine tidligste Skrifter. Det var ham magtpaaliggende, at drage Historien frem fra det Mørke, i hvilket denne Videnskab hidtil havde været trængt tilbage for det store Publikum, og ved Skrifter af historisk Indhold, skrevne paa Modersmaalet, at vække dets Interesse for Historien. Da han 1715 udgav sin Moralske Kjærne eller Indledning til Naturens og Folke-Rettens Kund-

skab, nævnede han i Fortalen blandt de Studeringer, som «besynderlig» næst Theologi maa øves paa Akademierne som Nr. 4 [14] «Historier, hvorvel en Deel ikke vil regne dem blant de nyttige Videnskaber, holdende fore, at de alleene tiene til at fornøye Sindet: Men de fare der udi groveligen vilde, thi af Historiers sunde Læsning lærer man foruden Geographie og Sprog ogsaa Jus publicum og Politica: ikke at tale om de mange herlige Exempler, som findes derudi, hvorved et Menneske saa meget opbygges, saa at derfore det Studium er ikke mindre nyttigt end behageligt, besynderlig, naar man gaaer den rette Vey; men det er at beklage, at en stor Deel Lærere, i Steden for det som er nyttigt og Magt paaliggende, øver Ungdommen udi den gamle Fabelagtige Historie, og, førend at give dem en general Idée derover, lade dem lære visse Stykker hid og did, saa at mange, som en fornemme Stats-Mand [Pufendorf] siger, have tygget saa længe paa den første Decas udi Livio, at

de viide hvor mange Kiør de Volsci og Æqvi toge fra de Romere udi hver Streiffen de giorde, og udaf andre visse Stykker have lært saa store Particularia, at de vide, som Poeten siger, hvo der var Anchisis Amme og Archemori Stif-Moder:

Quot Acestes vixerit annos.
Quot Siculus Phrygibus vini donaverit urnas,

Og dog ere u-kyndige udi det, som er mest Magt paaliggende at vide». I samme Skrift benytter han en anden Lejlighed til at gjøre opmærksom paa, at Historier ikke blot høre til de zirlige Videnskaber, men ogsaa høre til de nyttige, thi, «naar Historier ere vel skrevne, og blive læste med rette Øyne, føre de en ubeskrivelig Nytte med sig. Man opmuntres af andres Exempler til Dyd; man lærer af andres Feil at tage sig selv vare; man lærer at kiende sig selv ved at see sit eget Portrait i andre; man lærer ogsaa i sær at kiende enhver Nations Art og Egenskab, hvorudover det Historiske Studium i sær recommenderes Konger og Fyrster».

Da Holberg nærede saa stor en Kjærlighed til den historiske Videnskab, faldt det meget smukt, at han fik en saa væsenlig Del i praktisk at virke for den, baade ved Universitetet og i Skolen. Den 11 Januar 1730 erklærede han sig villig til at overtage Pladsen som Professor Historiarum et Geographiæ efter Arne Magnussen, og han har da snart maattet begynde paa at udarbejde sine Forelæsninger.

To Aar efter blev der givet Universitetet en ny Fundats, den 11 Marts 1732. Ifølge denne skulde der være 7 Professores Philosophiæ; først blandt dem nævnes den, som med al mulig Flid og Vindskibelighed skal lære den studerende Ungdom Historie og Geographi. I den 28de Paragraph bestemtes, at førend Nogen annammedes til Universitetet skulde han af «en Theologo, samt alle Professoribus Philosophiæ nøye og med Fliid examineres, paa det viides kand, hvad han haver lærdt, og om der kand ventes, at han i sin Tiid bliver Universitetet til Ære». I den 37te

Paragraph bestemtes, at Studenten, for ved den philosophiske Examen at kunne faa Karakteren Laudabilis, ogsaa skulde være «in Historia og Geographia verseret», for at kunne faa Haud illaudabilem skulde han have «svaret vel til de Spørgsmaal hannem er giort af et Compendio Historiæ universalis og Geographiæ». Ved disse Bestemmelser blev Historie for første Gang indført som Examensfag ved Universitetet — ved den philosophiske Examen examineredes tidligere i Geographi.

Men der var ingen Lærebog i Historie[15] og der var ingen Lærere i Historie. Holberg skulde prøve Kandidaterne ved Examen artium, og han skulde holde Forelæsninger over Historie for Russerne og examinere dem ved anden Examen. Det Første han gjorde var da, at udarbejde en lille Lærebog i Historie. Han vilde sikre sig, at hans Arbejde blev tilfredsstillende, og han sendte sit Manuskript til *Hans Gram,* der dengang var Rector Magnificus, for at han skulde gjennemlæse det og ud-

tale sig om det. Det vilde have været i høj Grad interessant, at kjende Grams Dom om Holbergs Skrift, men den er ikke bevaret; derimod er der bevaret et Brev, som Holberg skrev til Gram som Svar paa hans Kritik. Det er trykt tidligere [16], men maa meddeles her, hvor det finder sin rette Plads. Det lyder saaledes:

«Magnifice Rector

Jeg haver faaet til bage mit skrift med deres gode og venlige betænkende, hvorfore ydmygst takkes. Hvad methoden angaaer, da har ieg derved haft tvende ting for oiene. I at evitere de feil som findes hos de fleste Compendia hvilke efterdi de udi faa blader befatte alting, blive til vocabularia, saa at det er umuligt for den studerende ungdom at komme noget deraf ihu, og endskiøndt de kommer det ihu er det til liden nytte, efterdi de lære fast intet uden navne og aarstall; i den henseende har ieg i min ungdom ikke kunnet persvadere mig til at læse noget Compendium uden Pufendorfs introduction item Boswets og nogle andre Engelske som ind-

skrænke deres historier ligesom ieg har giort i mit verk for dis omstændigere at tale om fornødne ting, og at give nogen idée om historiens hærlighed item inspirere ungdom saa vel som andre kiærlighed til dens læsning. I den henseende har ieg anseet de Tydske Compendia som desperates verk, efterdi derudi ingen materie er som kand hæfte ved ihukommelsen ei heller som kand opvække nogen lyst til at læse. Den anden ting, som ieg har haft for øiene iligemaade for at sublevere memoriam, er at reducere historien til et corpus, nemlig de tre [sic!] Monarchiers [17] historie hvorudover ieg ikke har kundet indføre uden de Riger, som ere udspirede af same Monarchiers ruine; thi den invention at faae historien at samenhænge i en kiede er det som har plaget mig mest. Men det som ieg mest kand sige for at til veie bringe mit verk nogen approbation er dette, at, som her holdes tvende examina i historien et mindre og et andet større, saa har ieg udi fortalen givet tilkiende at Skoelediscipler kunde al-

lene tilholdes at lære Seriem Imperatorum og Regum, hvilket ieg med større stiil vill distinguere fra det andet som er meere Curieux, og som kand reserveres til dem som anden gang examineres, hvilke bør vide meere end de første. Saa at man herudover kand slaae to fluer med en smække, og faae en skoele og Academie bog tillige. Og er dette mit fornemste dessein herved; hvilket ieg haaber Magnificus Rector selv vill finde behag og smag udi. Skulde Magnificus Rector finde disse mine raisons gode og gyldige, skulde det være mig en stor fornøielse; thi at underkaste skriftet saa manges Censur er noget som ieg uden at skiælve ikke kand tænke paa; thi der er een mand alleene som uden at læse noget deraf vilde sige efter sin sædvane at det duede ikke*), og ieg vilde saaledes ikke alleene have den chagrin at see mit arbeide fructesløst; men endog komme under folks

---

*) Denne ene Mand var naturligvis *Andreas Hojer*.

critiqve at ieg havde paataget mig noget, som ieg ikke kunde præstere. Hvad Magnificus Rector ellers har Corrigeret udi stilen og disposition takker ieg for, og skall ieg videre selv saa vel som ved andre nøie igiennemlobe skriftet paa ny. Mine Kræfter tillade mig ikke at skrive meer. Hvis det behager Gud at hielpe mig nogenledes til restitution igien, skall ieg tage mig den frihed muntligen at conferere derom. Forbliver imidlertid Magnifici Rectoris

Oprigtige Ven og Ydmyge tiener
L. Holberg

Kiøbenh d 20 Januarij 1733»

Da Holberg 1735 udgav den tredie Del af sin Danmarks Historie, udtalte han sig i Betænkningen om Historier, der ledsager den, paa følgende Maade om den Opgave, han havde sat sig[18]):

«Hvad Compendia angaaer, som skrives for Ungdommens Nytte for at give dem en general Idée over Historien, da findes der nogle, som give korte og vel sammenhængende Compendia, hvor-

udi befattes Historiens Hovedstykker, visende, for Exempel, hvorledes et Monarchie og Rige reiser sig af et andets Fald, tilligemed Aarsagen dertil; Iligemaade de fornemste Forandringer, enhver Stat har været underkasted, deres Tilvext og Aftagelse, Boglige Konsters og Krigs Disciplines Begyndelse og Forflyttelse fra et Rige til et andet, og det altsammen paa saadan Maade, som kand af Ungdommen læses baade med Nytte og Fornøjelse, og indprendte dem Lyst til at gaae videre ind udi samme Studium. Andre derimod bekymre sig alleene om puure Navne, og Aarstall, saa at deres Compendia have heller Anseelse af Glose-Bøger, Lister og Tabeller end af Historier; Derved taber Historien all sin Glands og Herlighed, og giøres til et gemeent og grovt Studium, der alleene udfordrer Ihukommelse og intet Iudicium, og, saasom unge Mennesker bilde sig ind, at det heele Videnskab bestaaer alleene udi at faae nogle 1000de Navne med ligesaa mange Chiffres til Livs, kand de ikke an-

det end fatte en Afsmag derfore. I den Henseende har jeg i det Historiske Compendio, som skulde skrives den studerende Ungdom til Nytte, ikke vildet følge den forantagne Maade, men ladet mig nøje med at anføre de fornemste Stykker, paa det at der kunde blive meer Materie end Tall og Navne, og at Ungdommen kunde faae Lyst til at gaae videre frem, og haver Udfaldet svaret til min Tanke og Forhaabning».

Faa Maaneder efter at Holberg havde skrevet sit Brev til Gram udkom hans Lærebog: *Synopsis Historiæ universalis Methodo erotematica exposita;* den udkom uden det officielle «*Imprimatur*». Bogen er i Oktav-Format, og indeholder 208 Sider. Det vilde blive altfor vidtløftigt at gjennemgaa det hele Skrift, men det maa dog omtales noget nøjere, for at Læseren kan faa en Forestilling om, hvorledes Holberg har løst sin Opgave.

Bogen er skreven paa Latin. Det var ikke saa urimeligt, eftersom Forelæsnin-

gerne og Examinationen holdtes paa Latin. Men havde Holberg ventet nogle Aar, var den vistnok bleven skrevet paa Dansk, thi da Skoleforordningen langt om længe udkom 1739, blev Historien blandt de Fag, der i Skolerne skulde læres paa Modersmaalet. Bogen begynder med en kort Fortale, i hvilken der gjøres Regnskab for, hvilken Opgaven har været; den stemmer i sit Indhold med Brevet til Gram. Der forekommer det Udtryk i den: «da det er mig overdraget, at skrive en Historie med størst mulig Korthed» (cum injunctum mihi sit, historiam ea, qua fieri potest, brevitate conscribere); heraf kunde sluttes, at det er blevet ham paalagt at udgive Bogen, men nøjere Underretning herom savnes. Den «erothematiske Methode», som er brugt, er meget simpel. Ethvert Stykke har en Overskrift i Spørgeform, hvorefter Svaret følger, som i Reglen ingenlunde er kortfattet, men ofte fylder mange Sider, saa at Meningen ikke kan have været, at Svarene skulde læres udenad; Overskrif-

terne tjene nærmest som Middel til Inddeling. Bogen begynder med en lille propædeutisk Indledning. Det første Spørgsmaal er: «Hvad er Historie?» Svaret er følgende Difinition: «Historie er en Fortælling om Fortiden, som har det Maal for Øje, at Mindet bevares om de Begivenheder, af hvilke vi kunne drage en Lære, der fører til et lykkeligt Liv»; («Historia est rerum præteritarum narratio, eum in finem suscepta ut earum memoria conservetur, qvibus ad bene beateque vivendum instruamur»)[19]. Efterat Forskjellen paa Historie og Chronologi er forklaret, gives de nødvendige Oplysninger om Udtrykkene Æra, Cyclus, Epacta, og derefter gjøres opmærksom paa, hvorledes Historie adskiller sig fra Annaler og fra Memoirer. I det næste Afsnit fremsættes, hvilke Historiens Hovedperioder ere, nemlig: Tiden fra Verdens Skabelse til Syndfloden, den kaldes ἄδηλον (ɔ: den mørke) — undtagen for hvad den hellige Historie lærer; dernæst Tiden til den første Olympiade, denne Pe-

riode kaldes μυθικόν (ɔ: Sagntiden); endelig Tiden indtil nu, som kaldes ἱστορικόν (ɔ: den historiske), fordi i denne Periode falder den sande Historie. Denne sande Historie inddeles i den politiske, den kirkelige, den literære, den physiske, Kunsthistorien og Miscellanhistorien, «som iflæng fortæller om forskjellige Forhold, der møde i det menneskelige Liv», («quæ promiscue variarum rerum in vita humana occurrentium notitiam exhibet»). Forfatteren gjør derefter opmærksom paa, at han har fundet det rigtigst, at lægge Inddelingen efter de fire Monarchier til Grund, «hvorved Historien kommer til at danne som et sammenhængende Legeme», men dog først at fortælle den hellige Historie. Denne følger nu inddelt i 7 Perioder fra Verdens Skabelse til Jerusalems Erobring under Herodes Agrippa. Idet han derefter skal fortælle de fire Monarchiers Historie bemærker han først: «Idet vi nu komme til Universal-Historien begive vi os ud paa et umaadeligt Hav, da vi skulle fortælle saamange

forskjellige Folks Gjerninger. Men, for at vi ikke skulle støde paa de samme Skjær som andre, der ikke have villet forbigaa Noget og derfor ved en altfor broget Mængde Stof have overlæsset og forvirret Ungdommens Hukommelse, have vi anset det for bedst, som naar Skibet omtumles af Stormen, at kaste noget af Lasten i Dybet, paa det vi ikke skulle synke med selve Skibet. Vi ville altsaa udelade særdeles meget, holde os indenfor snævre Grændser, tilfredse med blot at dvæle ved det, som de Unge paa ingen Maade maa være uvidende om, og da de fire store Riger, som paa Grund af deres Herlighed kaldes Monarchier, udgjøre Historiens Marv og Kjærne, saa ville vi fortælle disse Monarchiers Oprindelse og Fremgang paa samme Maade, som vi have begyndt». Derpaa følger det assyriske, det persiske, det græske og det romerske Monarchis Historie, som ender med Konstantinopels Erobring af Tyrkerne. Der spørges da: «Hvilke Riger fremstod af det vestlige romerske Rige?» Svar: «Tydsk-

land, Spanien, Portugal, Frankrig, Polen, Rusland o. s. v., til hvilke vi føje Danmark og Sverig, hvis Historie vi ikke kunne forbigaa, skjøndt de aldrig have været Rom underlagte». Saa følger disse Landes Historie i denne Orden: Tydskland, Spanien, Portugal, England, Frankrig, Danmark (fra S. 162 til S. 183), Sverig, Rusland, Polen og Tyrkiet, hvormed Bogen ender.

Lærebogen svarer altsaa egenlig ikke til sit Navn; thi den indeholder ikke Universalhistorien. Ikke blot ere de andre Verdensdele udeladte for den nyere Tids Vedkommende, men af europæiske Riger er Italien, Norge, Holland og Preussen ikke omtalt, Arabernes, Bøhmens, Ungarns og Skotlands Historie kun kort berørt under Spanien, Tydskland, England.

Som Holberg antydede i sit Brev til Gram er der anvendt to Slags Skrift i Bogen, en større og en mindre. Med den større Skrift er det trykt, som skulde læses i Skolen, nemlig den ydre politiske Historie.

Denne er behandlet med saa stor Korthed som mulig. Begivenheder, som Drengene nutildags lære i stor Udstrækning og som mangen Gang komme dem haardt til at svede, har Holberg expederet i en Haandevending. Den peloponnesiske Krig omtales i 7 Linier, Trediveaarskrigen i 15 Linier. Om Vilhelm Erobreren fortæller han: «Vilhelm Erobreren, som satte over fra Normandiet til England, sejrede i Slaget ved Hastings, en By i Sussex, 1016 [sic!], og undertvang hele England. Da han havde overvundet Folket gav han haarde Love, blandt dem, at man ikke maatte bære Vaaben, og at, naar Klokkerne ringede Klokken 10 om Aftenen, skulde Enhver slukke sit Lys og Ilden paa sin Arne». Ludvig den Fjortendes Historie fortælles med følgende Ord: «Ludvig den Fjortende, med Tilnavnet den Store, om hvis Bedrifter det ikke er Stedet at tale, da de ere saa bekjendte. Han døde 1715 efter at have regjeret i omtrent 70 Aar, efterat han oftere havde ført Krige med hele Europa og op-

fyldt Verden med sit Navns Berømmelse». Carl den Tolvtes Historie fortælles saaledes: «Om hans Krige i Danmark, Rusland, Polen og Tydskland er det unødvendigt at tale, da Alle kjende dem. Efter det ulykkelige Slag ved Pultava trak han sig tilbage til Tyrkiet; da han havde opholdt sig her nogle Aar, rejste han hjem og gjorde et Tog til Norge. Men da han belejrede Fæstningen Frederikshald blev han ramt af et Skud og døde 1718». Dog er denne Kortfattethed ingenlunde gjennemgaaende. Som Exempel paa en udførligere Fremstilling vælges den engelske Konge Carl den Førstes Historie.

«Carl den Første gik i Faderens Fodspor, han holdt strengt over Kongens Myndighed. Og da han trode, at især Presbyterianerne, som hadede Monarchiet, ikke mindre end Hierarchiet, gjorde Modstand imod hans Planer, nærede han altid et fjendtligt Sindelag imod dem. Carl regjerede omtrent 12 Aar uden at samle Parlamentet, afgjorde Alt efter eget Tykke,

gav Love, paalagde Skatter, Noget som Englands Konger ikke kunne gjøre uden Stændernes Samtykke. Endelig, da Skatkammeret var udtømt og Skotterne gjorde Oprør, blev han nødt til at samle Parlamentet. Da Stænderne kom sammen, kunde de hverken ved Trusler eller Bønner bringes til at hjælpe Kongen, før der var aflagt Regnskab for den forløbne Regjeringstid og før Kongens slette Raadgivere vare blevne straffede. Omsider brød Tvisten imellem Kongen og Parlamentet ud i aaben Krig. Efterat der længe var kjæmpet med forskjelligt Held, bleve Kongens Tropper slagne ved York, og han nødtes til at flygte til Skotternes Hær; men han blev forraadt af dem, og solgt for 400,000 Pund blev han overgivet til Parlamentet. Imidlertid var der opstaaet et nyt Parti, Independenterne, som længe havde holdt sig skjult under Navn af Presbyterianer eller Puritaner. Disse bragte hele Magten over paa deres Side og spærrede alle Veje til en fredelig Udjævning. Føreren for dette Parti

var Cromwell, en snu Mand, som ved List og Rænker havde udfyldt de ledige Pladser i Underhuset og i Hæren med Mænd af sit Parti, og da han saaledes var bleven Herre over Riget baade i civil og militær Henseende, nedsatte han en Domstol, for hvilken Kongen blev kaldet for at forsvare sin Sag; han blev domfældt og halshugget 1649».

Sin Opgave, at fortælle en hel Del uden at tabe sig i Enkeltheder, har Holberg løst med Dygtighed; han har foretrukket at give Lidt, men tilstrækkeligt til at Drengene kunde faa en kort Oversigt over Landenes Historie, men Stoffet er, som det vil kunne ses af de meddelte Prøver, meget ulige fordelt. Sammenlignet med en lignende Skolebog fra den nyeste Tid, som er beregnet paa at læses gjennem flere Klasser, svinder Holbergs Lærebog ind til en Ubetydelighed. Nuomstunder lære Børn paa 11—12 Aars Alderen Danmarks Historie alene i næsten større Omfang end Dimittenderne til Universitetet i Aaret

1750 lærte hele Verdenshistorien, Fædrelandshistorien deri indbefattet.

Denne Kortfattethed har vistnok bidraget meget til, at Bogen vandt saa stor Udbredelse, thi den staar i Modsætning til flere historiske Lærebøger, som paa hine Tider udkom i andre Lande. Men det, som nok saa meget gjorde Bogen tiltrækkende, var de Partier af den, som ere trykte med mindre Skrift, og som vare beregnede paa at læres til anden Examen, den saakaldte philosophiske Examen. I disse Partier har Holberg nemlig ved passende Lejligheder givet en kort Fremstilling af den politiske eller kirkelige eller literære Tilstand til forskjellige Tider og i forskjellige Lande, og idet han undertiden endogsaa har medtaget ikke saa lidt Stof, har han dels kunnet forøge Studentens Kundskaber, dels kunnet vække hans Opmærksomhed og give ham Noget at tænke paa. Alle disse Partier indeholde Bidrag til Kulturhistorien, som Holberg ved en fuldstændig historisk Undervisning altsaa lagde ligesaa megen Vægt

paa som paa den politiske Historie. For Oldtidens og Middelalderens Vedkommende er det navnlig ved Literaturens, Kunstens og Kirkens Tilstand han dvæler, for den nyere Tids Vedkommende derimod Landenes indre Tilstand f. Ex. med Hensyn til Regjeringsformen. Det var Fremstillingen af Kirkehistorien, som tiltalte Englænderne saa meget. Et Par Exempler paa Holbergs Maade at behandle denne Side af Historien paa ville oplyse dette. Englands Historie slutter med det Spørgsmaal: «Hvilken er Brittanniens Tilstand nutildags?» Svaret lyder saaledes:

«Ved Regjeringsformen maa man især lægge Mærke til, at Kongens Magt er indskrænket ved Love, saa at ingen Lov kan gives, ingen Skat paalægges uden Samtykke af Parlamentet. Dette deles i Over- og Underhuset. Medlemmerne af det første ere Biskopperne og Rigets første Mænd, til det andet vælges Medlemmer af Kjøbstæderne og Grevskaberne. Begge Huse forhandle om Statens Anliggender, men

enhver Forhandling er magtesløs, indtil den bekræftes ved Kongens Autoritet. Intet Land har været rigere paa voldsomme Bevægelser end England. Dog maa de sidste Uroligheder, som have rystet det, ikke saa meget tilskrives de Folket medfødte Fejl som de mange Partier og de utidige Bestræbelser hos Fyrsterne af den stuartske Familie; thi naar man undtager Wilhelm den Tredies Dronning, Marie, har ingen Fyrste af denne Familie kunnet læmpe sig efter det engelske Folks Karakter. Englænderne ere meget skikkede til Fabrikvæsen og Handel; derfor regnes de i vore Dage til de allerrigeste Folk. Om Sekterne hos dem kan det ikke nytte at tale, da de ere utallige, thi der er ingen Del af den christne Verden, som er kommen ind paa flere og mere meningsløse Meninger end England. Dog vil jeg tale om de to politiske Partier, Torys & Wighs, af hvilke ethvert er delt i flere Dele. Hine stride bestandig for Kongens Ret, disse bestandig for Stændernes. Men i begge Partier er

der nogle, som ere mere moderate, andre som ere hæftigere. De mere hæftige Torys stræbe at indføre det uindskrænkede Herredømme, de mere moderate forsvare vel ivrig Kongens Rettigheder, men sætte dog Grændser for den. De hæftige Whigs vilde, hvis det stod til dem, ganske tilintetgjøre Kongemagten, men de mere moderate, som adskille sig lidet fra de maadeholdne Torys, arbejde paa vedblivende at bevare Ligevægten imellem Kongerne og Stænderne. Det anses for sikrest for Kongerne at følge de sidstes Grundsætninger, paa hvilke Rigets væsenlige Kraft beror».

Det tilsvarende Stykke, som slutter Fortællingen om Sverigs Historie, lyder saaledes:

«Efterat de Svenske længe havde sat hele deres Hæder blot i deres Vaaben, have de endelig af Erfaringen lært, at ved Krig vindes ikke meget andet end Misundelse og et tomt Navn, som ved Lykkens Omskiftelser snart gaar tabt, og de have for Alvor vendt deres Tanker til Fre-

dens Syssel, og ligesaameget som de tidligere arbejdede paa at udvide deres Riges Grændser, ligesaameget beskjæftige de sig nu med at fremme Kunst, Videnskab og Handel, og paa at udfinde Midler, ved hvilke de kunne lindre Nøden og læge de Sygdomme, som hidtil have været Krigenes, eller rettere Sejrenes bestandige Ledsagere. Idet saaledes Sindelaget har forandret sig og Spiren til den Uenighed er fjernet, som saa ofte har forstyrret Freden imellem de nordiske Riger, synes Tiden at være kommen til at tænke paa at knytte et varigt Venskab imellem de Svenske og de Danske, saa at de desto sikrere kunne udvikle Søfart, Haandværk, Industri og andre fordelagtige Foretagender, som Nogle stræbe at kvæle i Fødslen. Regjeringsformen i Sverig er nu monarkisk, men meget indskrænket, thi Kongens Magt beror paa Rigsdagen, som sammensættes af Rigets fire Stænder.»

Holbergs Lærebog i Verdenshistorien med sin gammeldags Inddeling har na-

turligvis nu tabt sin Betydning. For længe, længe siden ere Fordringerne til den Kundskabsmasse, som Skolen skal bringe sine Disciple, voxede i et Omfang, som Holberg ingen Anelse har havt om. Det er netop det Ejendommelige ved Holbergs Lærebog, at han, da Historie første Gang blev indført i Skolen, var forsigtig med ikke at overfylde den første Lærebog, (hvorved han rigtignok kom til at udelade vel Meget), en Forsigtighed, som ogsaa lod ham være i højeste Grad maadeholden med Forøgelser i de nyere Udgaver; men at han paa den anden Side ved en paa sine Steder endog underholdende lille Bog har stræbt at vække de Unge. Bogen er skreven i et let forstaaeligt Sprog, om det end ikke er klassisk, og den bærer helt igjennem Præg af den ejendommelige Maade, paa hvilken Forfatteren fremsætter sin Opfattelse af Historiens Personer og Begivenheder; paa mere end et Sted springer det holbergske Lune frem. 1756, altsaa 23 Aar efter at

den første Udgave var udkommen, anmeldtes en ny Udgave paa følgende Maade i den bekjendte Forfatter *Büschings* kritiske Tidsskrift, Nachrichten von dem Zustande der Wissenschaften und Künste in den königlichen dänischen Reichen und Ländern:[11] «Der berühmte Nahme des Verfassers dieses in den Prüfungen bei der hiesigen hohen Schule gebräuchlichen Auszug der Geschichte, ist allein genug, einen vortheilhaften Begriff davon beizubringen, er wird aber noch vermehret, wenn man seine Schrifft selbst lieset. Unter seiner Feder, von der man nie etwas anders als witziges und angenehmes zu sehen gewohnt ist, ist auch ein Compendium der algemeinen Geschichte, die sonst allemal trocken und unangenehm geschrieben werden, in ein Buch, das man zur Belustigung und zum Vergnügen lesen kan, verwandelt, und die Absicht die er dabei gehabt hat, den Anfängern zu einer weiteren Erlernung der Geschichte Lust zu machen, vollkommen

erreicht worden.» Det maa erindres, at denne Dom er udtalt to Aar efter at Holberg var død. *Suhm* har sagt om Bogen, at den «er en god og for Ungdommen meget frugtbar Lærebog»; og *Meusel* har fældet følgende Dom om den: «Brevitate et concinnitate compendium hoc sese commendavit, licet methodo ista incongrua, secundum quatuor sic dictas Monarchias, compositum vitiisque variis affectum sit[31]».

At Bogen virkelig tilfredsstillede, det maa dens Historie vise. Den udkom paa Latin fra 1733 til 1771 i 10 Udgaver, af hvilke 3 udkom i Tydskland, 1 i Holland (1771), desuden i 2 Bearbejdelser, som udkom i Kjøbenhavn. Paa Dansk udkom en Bearbejdelse og Fortsættelse 1757. Paa Engelsk udkom den 3 Gange, den sidste Udgave er fra 1787. Paa Hollandsk 1 Gang i 1779. Paa Russisk udkom den 3 Gange, sidste Gang 1808. Paa Tydsk har man Holbergs Bog 4 Gange, og Holbergs Navn havde endnu 1790 den Betydning, at man ikke undsaa sig ved at sætte det paa en

Lærebog i Verdenshistorie, som en ganske anden Mand, nemlig *Zopf,* havde skrevet. Udførlige Oplysninger om alle disse Udgaver ville blive givne i den følgende Bibliographi.

3.

Holberg fortæller i det andet Brev til en fornemme Mand: «Til Ungdommens Nytte har jeg nyelig udgivet Historiske og Geographiske Præcepta, der bruges saa vel i Skolerne i begge Riger, som paa Academiet for de Unge». Vidnesbyrd om, at Bogen længe benyttedes i Skolerne, haves fra *Ribe* Skole, hvor Holbergs Skolebog benyttedes endnu i Aarene 1762—71 [22]. Vidnesbyrd om, hvorledes Bogen benyttedes, haves fra *J. H. Taubers* Dagbøger. Han fortæller[23]) om sine Skoleaar i Aalborg 1756—59, f. Ex. da han sad *andet Aar* i anden Lektie: «Ligeledes lærte jeg Fædrelandets Historie efter Holbergs

historia universalis med Anmærkninger, Ord til andet udenad; jeg skrev Oversættelsen, Gloser og Fraser af den og det lærtes altsammen saa færdig, at jeg til Examen fik største Berømmelse». I fjerde Lektie lærte han alt det, som hørte til femte Lektie, de fire Monarchier i Holbergs historia universalis. I øverste Lektie læste Rektor Historie: «Om Torsdagen havde vi til Morgenlektie en Side i Wøldikes positiones fra de gratia dei, en Side i historia universalis Holbergii fra Enden af det fjerde Monarchie, et Rige i Geographien, alt paa Latin. Vi maatte kunne alle Udenadslektierne paa vore Fingre uden at standse, ellers fik vi dem om, hvad dog næsten aldrig skete». En saadan Brug havde Holberg ikke tænkt sig; han havde villet gavne Undervisningen i Historie, men kom næsten mere til at gavne Undervisningen i Latin. Om dette Punkt udtaler *Jakob Baden* sig 1773 paa følgende Maade[24]: «Hvad den lærde Underviisning i sær angaaer, eller den som gives i de latinske

Skoler, saa feyler det vel ved denne ikke paa et brugbart historisk Kompendium; thi den Holbergske Synopsis historiæ universalis, uagtet den ingenlunde fortiener Navn af en Universalhistorie, da den Intet har om nogen nu blomstrende Stat udenfor Europa; Intet om mange betydelige Stater i Europa selv, saasom de italienske, de tydske, de nederlandske o. s. v., indeholder dog saa meget godt, at et ungt Menneske, som veed hvad den indeholder, ikke kan kaldes ukyndig i Historie. Men en Hovedfeyl ved dette Kompendium er, at det er skrevet paa Latin, og at Ungdommen skal i et fremmet og tungt Sprog tyde sig den Smule historiske Indsigt til, som den deraf faaer. Den anseer derfor sit historiske Kompendium som en fortsat syntaktisk Øvelse, og bekymrer sig meer om, hvorledes den kan giøre rede for Latinen, end for det historiske. Jeg nægter ikke, at Ungdommen ved denne Læsning vinder noget i Henseende til det latinske Sprog, uagtet det Holbergske Latin er

intet mindre end classiskt. Men denne liden Fordeel kommer den dyrt at staae, naar den intet vinder derved uden det samme .... Jeg indseer derfor heller ikke, hvad der bevægede Holberg til at udgive sit Kompendium i Historie paa Latin, allerhelst da Skoleforordningen af 17 April 1739, som synes at have foranlediget ham til at skrive en historisk Haandbog for Ungdommen, sætter udtrykkelig i § 31 rudimenta historiæ universalis iblandt de Skolebøger, som skulde være paa Dansk, og ikke paa Latin». I den sidste Mening har Baden Uret, thi Holbergs Bog var baade forfattet og udkommen før Skoleforordningen blev given. Dog give Badens Udtalelser Anledning til nogle Iagttagelser: for det Første, at Holberg dels ikke fra først af har valgt Modersmaalet, dels at han ikke, saasnart Skoleforordningen var given, udgav sin Bog paa Dansk. Grunden hertil har vel været den, at Holberg tænkte paa ved sin Bog at tilfredsstille baade Skolen og Universitetet, og ved Universitetet skulde

der bruges latinsk Text. Fremdeles er det mærkeligt, at man vedblev ikke blot efter at Holberg havde afgivet Professoratet i Historie, men endog længe efter hans Død at bruge den latinske Bog i Skolen. Thi Følgen blev, at man næsten brugte Bogen som latinsk Læsebog, og Historien maatte da nødvendigvis træde i Baggrunden[25]. Dog skal man endnu paa Landet kunne finde Exemplarer af Holbergs Bog bevarede, som ere gjennemskudte med hvide Blade, paa hvilke talrige historiske Noter ere skrevne til, saa der vel ogsaa har været Lærere, som gjorde sig Umage for at lære deres Drenge Historie.

Da *Jakob Baden* 1773 udgav den svenske Kammerraad *H. J. Woltemars* «Anviisning til hele Statshistorien de første Begyndere til Tjeneste», mente han ikke at gjøre Holbergs Bog overflødig. «Det er ingenlunde min Mening», siger han i Fortalen, «at dette Udtog eller denne Anviisning til hele Statshistorien skal giøre os det holbergske Kompendium overflødigt;

thi Holberg har langt meer om de Stater, hvis Historie han foredrager, end denne Anviisning indeholder, og kan altsaa ved Underviisningen tiene til at udfylde denne» — hvilket han meente kunde ske i det andet Kursus og i Mesterlektien, hvor dog ogsaa en anden fuldstændigere Universalhistorie kunde bruges. Netop paa den Tid forhandledes der meget om en ny Skoleplan og i forskjellige Skrifter, som udkom i den Anledning, blev det stærkt fremhævet, at den historiske Undervisning burde indtage en ganske anden Plads. Saaledes siger *Jakob Baden* 1771 [26]: «Foruden de lærde Sprog blev Historie og Geographi i sær at kræve af en academisk Candidat, fornemmelig Fædrelandets Historie, hvis politiske og oeconomiske Forfatning, ja Rettergangsmaade med, naar det kunde skee i Korthed, burde være ham nøie bekjendt». En anden Forfatter, Pseudonymen *Philokalus* (ɔ: *B. G. Sporon*) siger [27]: «Historie og Geographie maatte examineres alvorlig, thi disse Videnskaber tilligemed

de to anførte (ɔ: Latin og Græsk) skulde bestemme Candidatens Antagelse ved Examen artium. — Videnskaberne skulde alle foredrages paa Dansk; og Professorerne skulde beordres at skrive danske Compendier i Historien og Geographien, Philosophien og Geometrien o. s. v. Af disse maatte de historiske og geographiske skrives udførligst og med størst Overlæg; man skulde vel examinere efter dem ved Universitetet, men give Leilighed til at vise, hvorvidt Candidaterne i Skolen havde bevist Eftertanke ved Læsningen af dem». Hvor daarligt det stod til med den Kundskab i Historie, som Skoledrengene erhvervede, ses af følgende Ytring af *Tauber,* udtalt i Anledning af den ny Skolelov af 1775 [28]: «I Historie ere Drengene underviste saa lidet og saa forkert, at de undertiden ved at fortælle mere om Ptolomæer og Antoniner end om Fædrelandets udmærkede Mænd». Ved Skoleanordningen af 11 Mai 1775 blev der endelig gjort noget Alvorligt for den historiske Under-

visning, som blev indført i næsten alle Klasser; der lagdes en ordenlig Plan for, hvorledes Undervisningen skulde inddeles, det blev befalet, at Historien skulde læres periodisk, det er synchronistisk, de Unge skulde anføres til nøje at agte paa Synochronismen, Kort og historiske Tabeller skulde være tilstede ved Undervisningen. Hvorledes Undervisningen i Historie tænktes ordnet (idetmindste i en Skole) nogle Aar efter at Forordningen var traadt i Kraft, kan ses af *J. H. Taubers* «Forslag til Skolearbeidets ligelige Deling imellem Lærerne ved Odense latinske Skole igjennem alle Klasser», som bifaldtes af Biskop Ramus og udkom 1783. I *Frederiksborg* Skole læste Rektor *Povel Bendtsen* Historie og Geographi om Eftermiddagen — som ellers brugtes til Stiløvelser, og det fremhæves, at i hans Tid fik Skolen Landkort[29]. Nye Lærebøger kom i Brug, først *Ove Guldbergs* Verdenshistorie 1768, derefter *Abraham Kalls* 1777, *Suhms* Danmarkshistorie 1776[30], langt mere omfat-

tende end Holbergs lille Bog. Fra nu af indtog Historie en værdig Plads blandt den lærde Skoles Lærefag.

Holberg holdt kun Forelæsninger over Verdenshistorien i Aarene 1732—37. Derefter læste *J. P. Anchersen* nogle Aar over Verdenshistorie med Holbergs Synopsis som Grundlag. Fra 1741 til 1776 læste *Möllmann* saavel over Verdens- som over Fædrelandets Historie og dets Antikviteter; *Scheibe* fortæller 1764, at Møllmann læste over Holbergs Synopsis [30]. Paa samme Tid holdt *Wadskiær* historiske Forelæsninger, navnlig over Danmarks Historie. I Lektionskataloget for Aarene 1760—61, anmeldes saaledes følgende Forelæsning: «Den private Forelæsning, som han forrige Aar begyndte efter Anmodning af flere unge Adelsmænd og andre, nemlig en udførligere Fremstilling af Fædrelandets Historie efter Hojers Bog, vil han fortsætte fra Calmar-Unionen». Den Professor, som læste for Russerne, var *J. H. Schlegel,* der fra 1761—1775 læste 2 Timer ugenlig over

Verdenshistorien med Holbergs Historie som Grundlag.

Efterhaanden udvidedes Æmnerne for Forelæsningerne, saa at disse ikke blot vare mere elementære. Den nyeste Tids Historie foredroges saaledes af Schlegel. Da han 1776 overtog Møllmanns Plads som Examinator i Historie og Geographi, udgav han et lille Skrift: «Om historiske Forelæsninger», i hvilket han udviklede Historiens Betydning som Universitetsfag og fremsatte den Plan, som han havde lagt for sine Forelæsninger. Han vilde holde tre Forelæsninger: den almindelige Historie, den almindelige Geographi og Fædrelandets nøjere Beskrivelse og Historie; de skulde stedse holdes paa Dansk, hver i fire Timer om Ugen, baade om Vinteren og Sommeren. Det varede dog længe, før man begyndte at holde Forelæsninger over specielle Æmner. Saaledes læste *Abraham Kall* første Gang 1788 om den rette Maade at anlægge det historiske Studium paa og om de vigtigste Hjælpemidler dertil, 1798

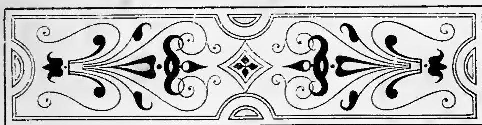
holdt han første Gang en Forelæsning over den gamle nordiske Mythologi. 1788 begyndte *Sneedorf* sine Forelæsninger; dem han i de følgende Aar holdt over den nyere Historie vare vel de eneste, som med Hensyn til Indhold og Form nærmede sig til, hvad man i senere Tider har forlangt af en dygtig Professor i Historie.

Andre Vidnesbyrd om, at man begyndte at tillægge Historien større Betydning end tidligere, ere, at, da den philologiske Embedsexamen indrettedes 1775, fordredes der til den udvidet Kundskab i Historie, og at der ved den ny Fundats for Kommunitetet og Regentsen fra 1777 blev indrettet et historisk Bord; der forlangtes, at blandt Dekanerne skulde en være dygtig i Historie; i en af Paragrapherne fastsattes, hvad de, der i de to sidste Aar vilde ofre sig ene til Historie, skulde lære, enten af Fædrelandets eller af den almindelige Historie; Prøverne for Dekanerne skulde enten være mundtlige eller bestaa i smaa Udtog og Afhandlinger. Da

det mod Slutningen af Aarhundredet blev indført, at Universitetet udsatte Prisopgaver, var Historien naturligvis blandt de Videnskaber, i hvilke der altid stilledes Spørgsmaal.

ANMÆRKNINGER.

[1]) *Peder Palladius* henfører i sin Formula visitationis provincialis (1555) Historien til den specielle Ethik, «da den gaar ud paa Handlinger, det er: Dyder eller Laster, Menneskenes gode eller slette Foretagender». *Nyerup,* Kjøbenhavns Universitets Annaler, S. 23.

[2]) *A. S. Vedel,* Om den danske Krønike at beskrive (1581), Kbh. 1787. S. 4.

[3]) 1533 forekommer allerede en Professor Historiarum i Marburg. 1564 blev *Joh. Bocer* Professor Poetices et Historiarum i Rostock. 1565 forekommer en Professor i Historie i Strasburg; i Wittenberg fandtes en Professor i Historie fra 1579; i Leipzig fra 1581. I Greifswalde blev *Joh. Trygophorus* 1610 Professor Poeseos et Historiarum.

[4]) Sjællandske Tegnelser.

[5]) *Tauber,* Sorø Akademies Forfatning 1623—1665. Kbh. 1827. S. 22.

[6]) Efter et Lektionskatalog fra Sorø 1658 læste *Brochman* i dette Aar over Universalhistorien med *Sleidanus* som Grundlag. Hans Forelæsning var en Fortsættelse fra foregaaende Aar; i dette Aar

begyndte han med den græske Historie; men den har næppe indeholdt meget, thi han foredrog Historien med saa stor Korthed som det kunde ske til Tilhørernes Bekvemmelighed; han vilde «ikke forbigaae de danske Kongers og Danmarks Riges Historie».

[7]) Vidnesbyrd om, at Danske, som studerede ved fremmede Universiteter paa disse Tider, interesserede sig for Historie, er, at *Niels Bang* 1637 ved Universitetet i Franecker holdt en Tale paa Græsk om Historien; at *Martin Scavenius* 1648 under Forsæde af Joh. Meisner forsvarede en Disputats om Historie ved Universitetet i Wittenberg, og at *Otto Skeel* 1656 ved Universitetet i Heidelberg forsvarede en lignende Disputats under Forsæde af J. Seb. Fabricius.

[8]) I det store kgl. Bibliothek bevares i gamle kgl. Samling, Kvart, Nr. 2086, et af *Gram* selv skrevet Kollegium over Oldtidens Historie indtil Cimbrernes Tog; i ny kgl. Samling Oktav, Nr. 146, et Kollegium af ham (dog ikke med hans Haand) over samme Periode indtil Cæsar.

[9]) *Nyerup*, Udkast til en Historie om de latinske Skoler i Danmark og Norge, S. 163.

[10]) *Nyerup*, anførte Sk. S. 154.

[11]) *H. B. Melchior*, Historisk Efterretning om Herlufsholm, Kbh. 1822, S. 209.

[12]) *O. M. Brasch*, Flensborg Latin- og Realskoles Historie, Flensborg 1861, S. 114—115.

[13]) *Gram* har dog udarbejdet største Delen af sin Lærebog i Historie (han omtaler ved Aaret 1744, at

han var beskjæftiget med sine Præcepta scholastica, se Danske Samlinger, Anden Række, I., S. 372). Men han kom ikke til at udgive den. Haandskriftet findes i det store kgl. Bibliothek, gl. kgl. Samling, Folio, Nr. 462. Titlen er: «Compendium Historiæ universalis»; Skriftet fylder 166 Blade (brudte Sider). Det er ført ud til ca. 1600, men skulde være gaaet til 18de Aarhundrede. Tiden indtil Christi Fødsel er deelt i 6 Afsnit — Inddelingen er efter den bibelske Historie —, det sidste Afsnit er delt i 2 Afdelinger med Alexander den Stores Død som Midtpunkt. Tiden efter Christi Fødsel er delt efter Aarhundreder. Det er et godt Arbejde, men meget tørt.

[14]) Nr. 1 er Moralphilosophi, Nr. 2 Medicin, Nr. 3 Mathesis, Nr. 4 Historie.

[15]) 1634 udgav *Hans Svaning* i Kjøbenhavn en Bog: «Colossus Nebucadnetzaris Magus, hoc est, de IV Monarchiis etc.» Hele Verdenshistorien er, for at kunne læres i kort Tid, sammenfattet i 326 Disticha, S. 1—46; «man kunde daglig lære 4 i 81 Dage, eller fordelte man dem paa 13 ½ Uge og læste i hver 24, saa kunde man lære hele Historien i 3 Maaneder uden at spille nogen Tid, og lære den 4 Gange hvert Aar». S. 47—210 følger Historien mere udført, hver Konge eller Kejser har sin Paragraph. Forskjellige Tabeller følge med Bogen og skulle lette Oversigten.

1640 udkom i Kjøbenhavn en lille Bog i Oktav: «Brevis Delineatio Historiæ universæ». Den er skreven til Brug for ***Axel Sehested***, en Søn af

Kansleren Christen Thomesen Sehested, af *Henrik Ernst*, Professor i Sorø. Bogen er paa 48 Sider, følgelig meget kortfattet; de tre nordiske Rigers Historie er ikke medtagen.

[16]) Brevet, som bevares i Universitetsbibliotheket, er udgivet tidligere af *R. Nyerup* i Athene, I. S. 134, og bogstavret af *Liebenberg* i Betænkning over den holbergske Orthographi, Kjøbenh. 1845, S. 24—25.

[17]) Inddelingen af Verdenshistorien i fire Monarchier stammer fra den gamle Fortolkning af *Daniel*, 2 Cap., 31—41 Vers. *Sleidanus* har lagt den til Grund for sin lille Verdenshistorie «de quatuor summis imperiis», som udkom 1555. I den danske Literatur findes to Skrifter, i hvilke der handles om denne Inddeling af Historien. 1650 skrev *Willum Lange* en Disputats «de quatuor Monarchiis»; han opstillede følgende Monarchier: det chaldæiske, det medisk-persiske, det macedoniske og det romerske; han mente, at Daniel ikke havde udsagt, hvad der skulde komme efter det sidste. 1663 udgav *Rasmus Vinding* en Disputats: «Imaginis Nebucadnezaro per quietem visæ interpretatio . . . ad historiam expressa»; han opstillede: det babyloniske, det medisk-persiske, det parthiske og det romerske Monarchi indtil Christi Fødsel; udover denne Tid kunde man ikke føre Historien med Stedet hos Daniel som Udgangspunkt. 1705 blev der skrevet en lille Afhandling: «Von denen so genannten vier Monarchien», i hvilken det blev vist, at det var urigtigt at forklare Stedet

hos Daniel om den politiske Historie. Auserlesene Anmerkungen ueber allerhand wichtige Materien und Schriften, II, Franckf. 1705, S. 1—21».

[18]) *Holberg,* Danmarks Riges Historie, Levins Udgave, III, Kbh. 1856, S. IX.

[19]) *Grams* Definition er ganske som Holbergs «Historia commodissime definitur: Narratio rerum gestarum in orbe memorabilium, quarum memoriam conservari utile est ad bene beateque vivendum». Haandskriftet Nr. 2086, (se Anm. 8).

[20]) *Büsching,* Nachrichten von dem Zustande der Wissensch. und Künste in den königlichen Dänischen Reichen und Ländern, II, Kopenhagen und Leipzig 1756, S. 297.

[21]) *Suhm,* Samlede Skrifter, IV, S. 308. *Meusel,* Bibliotheca historica, I, 1, Lipsiæ 1782, Side 208.

[22]) *Thorup,* Blandede Efterretninger om Ribe Cathedralskole, 6te Fortsættelse, Ribe 1830, S. 27.

[23]) *J. H. Tauber* i Dansk Maanedsskrift, 1863, I, S. 443, 445, 452.

[24]) *H. J. Woltemar,* Anvisning til hele Statshistorien, Fortalen.

[25]) Som Vidnesbyrd om, at Tanken paa denne Tid var henvendt paa, fra den lærde Skoles Side at vække Interessen for Fædrelandets Historie, kan anføres Reskriptet af 15de April 1768 om Orationer «4 Gange om Aaret at holdes af Disciplene, hvortil skulde indbydes ved Programmate paa Latin af Rector eller Conrector, hvori grundig afhandles en eller anden nyttig Materie til Fædrelandets Historie

og dens adskillige Dele henhørende, fornemmeligen, som angaaer den By eller Provinds, hvorudi Skolen findes».

[26]) *(J. Baden,)* Upartiske Undersøgelser om de academiske Examina, Kbh. 1771, S. 37.

[27]) *Philokalus,* Om Studeringers nærværende Tilstand, Kbh. 1771, S. 15, 20.

[28]) *E. G. Tauber,* Historia scholæ cathedralis Arhusiensis, Arhus., 1817, S. 136.

[29]) *B. Bendtsen,* Historiske Efterretninger om den kongelige lærde Skole i Frederiksborg, Kbh. 1822, S. 37. B. Bendtsen døde 1789.

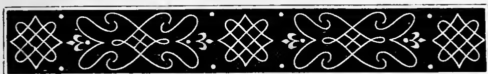
[30]) 1751 blev det paa en Maade paalagt det kongelige danske Selskab at tilvejebringe «et Compendium Historiæ Danicæ fra disse Rigers Begyndelse af til nærværende Tider, hvoraf i det danske Sprog ikke vides noget til Dato udgivet». Dette Compendium kom aldrig. *Werlauff,* Det kongl. danske Selskab etc. Kbh. 1847, S. 42, 76.

[31]) *Scheibe,* Holberg, Peter Paars, Kopenh. u. Leipz. 1764, S. CXLVIII.

NB. Den Fejl, at Slaget ved Hastings stod i Aaret 1016 (ovenfor S. 41) gjentages i alle de latinske Udgaver og i flere Oversættelser, saaledes endog i den første Udgave af den engelske Oversættelse.

BIBLIOGRAPHI.

I.

LATINSKE UDGAVER.

1.

Ludovici Holbergii Ass. Consist. & Prof. Publ. Synopsis Historiæ Universalis, Methodo erotematica Exposita. Havniæ, Typis Regiæ Majest. & Universit. Typogr. Joh. Georgii Höpffneri.

Oktav, som alle følgende; Titelblad, 1 Blad Præfatio, sign.)(2, Pag. 2—208, sign. A—N 5. Meget god Tryk, godt Papir. Paa Titelbladet en Zirat bestaaende i en Sammenslyngning af Linier.

Anmeldt som udkommen i *Lærde Efterretninger* 1733, Nr. 17, 23 April,

S. 257. «Prisen for de kiøbende Liebhabere kommer ikke høiere end 1 Mark dansk at staae. Verket recommenderer sig selv, helst siden dets Autor af sine mange foregaaende skiønne Skrifter over ald Verden har giort sig bekiendt og berømmelig».

Anmeldt uden nærmere Omtale i *Hamb. Berichte*, 1733, S. 486.

2.

Titlen som i første Udgave, men tilføjet: *Editio Secunda. Havniæ 1733.*

Størrelse som i første Udgave. Samme Tryk som i den, men ikke saa god, daarligt Papir. Paa Titelbladet en Zirat af slyngede Linier.

Bogstavret Optryk, dog med nogle Trykfejl rettede, f. Ex. S. 30, L. 8: tanatque til tantaque; S. 34, L. 17: est til et.

3.

Titlen som i første Udgave, men tilføjet: *Editio Secunda. Havniæ 1733.*

Titelbladet har følgende Afvigelser fra Nr. 2: *Consist.* (ikke Consist:); Ziratet er forskjelligt og Linien derefter er sammensat af Røsgener med en Roset i Midten stillet imellem 2 Parenthestegn, begge med Buen ind imod Rosetten. Den lille Finale nederst paa sidste Side er den samme i Nr. 2 og 3, forskjellig fra den tilsvarende i Nr. 1.

Exemplar af Nr. 3 i Sorø Akademis Bibliothek.

En af Udgaverne Nr. 2 og 3 er anmeldt som udkommen i *Lærde Efterretninger*, 1733, Nr. 44, 29 Oktober, S. 689: «sælges paa sædvanlig Sted udi Eilersens Collegio».

4.

Titlen som i Nr. 2 med *Editio Secunda,* men: *Lipsiæ Anno 1736.*

Titelblad, 1 Blad Præfatio, sign.)(2, Pag. 2—186, sign. A—M4. Paa Titelbladet en Zirat med slyngede Grene. Uforandret Eftertryk af Nr. 2. Daarlig Tryk, daarligt Papir.

5.

Titlen som i de forrige Udgaver, men: *Editio Tertia Auctior Et Correctior. Hafniæ, 1744. Typis & Sumptibus Ernesti Henrici Berlingii.*

Titelblad, Præfatio 2 Blade, sign.)(2,)(3, Pag. 2—152, sign. A—K3. Mindre Typer, meget smuk Tryk. Paa Titelbladet et Træsnit forestillende Kjøbenhavn.

Texten som i de forrige Udgaver, men fortsat for Tiden fra 1733 til 1744.

Anmeldt som værende under Pressen i Marts 1744 i *Kjöbenh. Post-Rytter,* 1744, Nr. 22, 23, 24, *Extraord. Relat.* 1744, Nr. 20, 21, som udkommen den 15 Maj s. A. i *Kjöbh. P.-R.* Nr. 39, *Extr. Rel.* Nr. 35. Prisen var som tidligere 1 Mark.

6.

Titlen som tidligere, men: *Editio Qvarta Auctior Et Correctior. Hafniæ, 1749. Ex Officina S. R. M. aulica apud Ernestum Henricum Berlingium.*

Ganske som forrige Udgave hvad Størrelsen angaar. Der er brugt en mindre Skrift end i Nr. 5 og Udstyrelsen er ikke saa omhyggelig som i den. Vignetten paa Titelbladet som i Nr. 5.

Texten som i de tidligere Udgaver, men Historien er fortsat til 1749. Formodenlig er denne Udgave den sidste, som Holberg selv har besørget.

I alle tidligere Udgaver stod, at Christopher den Anden døde 1533, dette Aarstal er i denne Udgave rettet til 1353 [!].

Anmeldt i *Lærde Efterretninger* 1749, Nr. XXXIII, 14 August, S. 269. «Dette brugbare Skrift har ved denne 4de Edition erholdt den Fordeel, at det er bleven accurat corrigeret, og Historierne indtil nærværende Tid rigtig fortsatte».

7.

Lvdovici L. B. de Holberg Synopsis Historiæ Universalis, Methodo Erotematica Exposita. Francoforti et Lipziæ, 1753.

Titelblad, Præfatio 1 Blad, sign. *2, Pag. 2—156, sign. A—K5.

God Tryk og rét smuk Udstyrelse. Paa Titelbladet en ornamenteret Vignet.

Texten som i forrige Udgave.

Anmeldt i *Rostock. gelehrte Nachrichten,* 1753, XXXVII St., 12 Septbr., S. 424: «Diese schöne Arbeit des Hrn. Baron von Holberg, dessen grosse historische Kentnis niemand verborgen ist, hat so viel Liebhaber gefunden, dass diese neue Auflage nöthig gewesen, die bis auf die jetzige Zeit fortgesetzet worden. Die bey jedem Staat zuletzt angefügte Erzählung seines jetzigen Zustandes, zeuget von des Hrn. Verf. vortreflichen Einsicht in die Staatswissenschaften, und dies Büchlein ist allemahl den Anfängern sehr bequem und nützlich».

8.

Lud. Holbergii Assess. Consist. & Acad. Hafn. Senioris Synopsis Historiæ Universalis Methodo Erotematica Expo-

sita. Editio Qvinta Avctior Et Correctior. Hafniæ 1754. Typis Haeredum Berlingiorum cudebat Ludolphus Henricus Lillie.

Titelblad, Præfatio 2 Blade, sign.)(2)(3, Pag. 2—152, sign. A—K3.

Daarlig Tryk, daarligt Papir. Paa Titelbladet en Zirat: en Krone mellem to Rosetter.

Af Anmeldelsen i *Büschings* Nachrichten, XII St., S. 297—99, er et længere Stykke anført ovenfor S. 51; der siges om Skriftet, at det er «ein Buch, das man zur Belustigung und zum Vergnügen lesen kann».

9.

Lvdovici L. B. de Holberg Synopsis Historiae Vniversalis, Methodo Erotematica Exposita. — Nvnc Denvo Revisa, Et Cvm Aliis Nonnvllis, Tvm Inprimis Historia Recentissima Avcta Et Locv-

pletata. Lipsiae, Apvd Vidvam G. C. Rothe Et Profft. 1769.

Titelblad, Præfatio 2 Blade, sign. *2, Pag. 2—154, sign. A—K3. Paa Titelbladet en forziret Vignet.

Optryk af en af de forrige Udgaver, med Tillæg og Fortsættelser.

Det er vist denne Udgave, som er anført i *Allgem. Verzeichnisz der Bücher in der Frankf. u. Leipz. Michaelmesse 1768 herausgegeben,* S. 1020.

Anmeldt i *Kgl. privil. Adressecontoirs Kritiske Journal,* 1769, S. 39—40. Der gjøres opmærksom paa, at nogle Fejl ere rettede, navnlig en, som er gaaet gjennem de tidligere Udgaver. I disse hed det nemlig: «at Svend Tveskjæg fastsatte, at Qvinden skulde arve halvt med Manden»; i denne Udgave siges: «at Qvinden skulde have i Arv det Halve af hvad Manden arvede». Prøver ere meddelte paa Fortsættelserne af Holbergs Skrift for Danmarks og Sverigs Vedkommende.

10.

L. Holberg Synopsis historiæ universalis. 8vo. 1771. Amstelod. P. den Hengst et Fil.

Anført i *Alph. Naamlijst van Boeken 1790—1832. In's Gravenh. en te Amst. 1835*, S. 258. Prisen var 1 Gylden.

II.

LATINSKE BEARBEJDELSER.

1.

Synopsis Historiæ Universalis Methodo Erotematica Exposita A Nicolao Jonge. Hafniæ Anno MDCCLXI.

Titelblad, Dedication 5 Blade, Pag. 2—224, sign. A—O5. Paa Titelbladet en Vignet, forestillende en Bibliothekssal, i hvilken flere Personer ere beskjæftigede; i Midten staar Frederik den Femtes Buste paa en Piedestal med hans Navn F5 og Valgsprog: Constantia et Prudentia. Nedenunder: Cramer pinx. J. Haas sc. Paa

sidste Side en Vignet af Haas: Tiden fremstillet som en vinget Figur med Leen i højre Haand; smaa Genier opsamle Bøger og Kort, som falde ud af hans Klædebon, medens han flyver gjennem Luften. Ovenover: Tempus edax rerum; nedenunder: Tempora mutantur et nos mutamur in illis. Ex Officina typographica Laurentii Svare.

Jonge har ikke med et Ord omtalt Holberg. I Dedicationen til Harboe, Hielmstierne, S. G. Braun og J. P. Anchersen (dateret Havniæ Pridie Calend. Julii An. 1761), siger han, at han har compileret denne Bog af forskjellige fortræffelige Forfattere; og dog er ikke blot hele Anlæget Holbergs, men de enkelte Landes og Fyrsters Historie er for det meste ordret gjengivet efter Holberg; Jonges Bog kan derfor godt opføres som en Bearbejdelse af Holbergs[1]).

[1]) *Nyerup* anfører Bogen under Artiklen Jonge med følgende Titel: Synopsis historiæ universalis captui discentium accommodata. Havn. 1762; (er ogsaa udgivet med Titelblad: Ludov. Holbergii Synopsis histor. univ.).

Jonge har fremsat Spørgsmaalene mere tydeligt og undertiden opløst dem i flere, i Svarene gjentages stedse hvad der staar i Spørgsmaalene; Bogen er derved uden Nytte bleven vidtløftigere. Tilsætningerne, hvormed Bogen er bleven forøget, ere i det Hele godt valgte. Begyndelsen, om Tidsregningen o. s. v., er udeladt. Men Jonge har ogsaa udeladt de Tilbageblik paa Staternes Stilling og Fremgang i politisk, religiøs og videnskabelig Henseende i de enkelte Perioder, som Holberg med faa Træk saa fortræffelig havde forstaaet at tegne. Et Fortrin ved Bogen er Forøgelsen med en meget fuldstændig Indholdsliste. Polens Historie er sat efter Frankrig (hos Holberg efter Rusland); Preussens er føjet til.

I *Kjöbenhavns Adresse-Avis,* 1763, Nr. 156 læses følgende Annonce: «Hos Bogtrykker Svare faaes Jonges Synopsis Historiæ Universalis — 1 Mark, som er samme Priis, som Holbergs Hist. Univ. sælges for. Ingen Discipel, som hidtil har benyttet sig af Holbergs Hist. kan blive

distrait ved at lære denne, thi den er egentlig indrettet saaledes, at Cardines i ethvert Riges politiske Historie, hvortil Hukommelsen fæstes, ere overalt nøyere iagttaget og Kongernes Historie i de nyere Tider kortelig tillige tilføyet. Paa at derfor Ingen skal klage over, at den er dyrere end den sædvanlige brugte Holbergs Hist. Univ., er den nedsat herefter i Prisen».

Enten er Jonges Synopsis historiæ universalis ikke bleven søgt i Boghandelen eller ogsaa maa han være kommen til Erkjendelse af, at det vilde gaa bedre med Salget, naar den rette Forfatters Navn blev trykt paa Titelbladet, thi han benyttede Restoplaget af Texten til at sætte en ny Bog i Handelen, der fik følgende Titel:

2.

Ludovici Holbergii Synopsis Historiæ Universalis Methodo Erotematica Exposita, Ast Jam In Uberiorem Discentium Usum Biblica Historia, Æqve ac Sup-

plemento Politico-Historico Ad Nostra Usqve Tempora Aucta Atqve In Usum Scholarum Edita A Nicolao Jonge. Hafniæ 1767. Apud Bibliopolam Joh. Gottlob Rothe.

Titelbladet er altsaa forskjelligt fra den forrige Udgaves — istedetfor det kobberstukne Zirat er trykt et af Bogtrykkeren meget almindelig brugt med Bogstaverne J G R —; Dedicationen er indskrænket til at gjælde Harboe og Hielmstierne, den er ordret den samme som i forrige Udgave, kun slutter den med: Havniæ MDCCLXVII. Hele Texten er som sagt Restoplaget af forrige Udgave; de eneste Afvigelser ere, at i de Exemplarer, som bleve satte i Handel 1767, er Pladsen paa sidste Side til den kobberstukne Vignet blank, og at der er klæbet et Blad til med fire Addenda.

Exemplar i Sorø Akademis Bibliothek.

3.

Lvdovici Holbergii Qvondam Liberi Baronis Et Profess. Hist. In Vniversitate

Havniensi, Synopsis Historiae Vniversalis, Methodo Erotematica Exposita, Nunc Vero Denvo Revisa, Et Sacra Historia, Aeqve Ac Supplemento Recentissimae Politicae Historiae Avcta Et Locvpletata. Hvic Qvoqve Adivnctvm Est Breviarivm Geographicvm Pverili Captvi Accomodatvm, Cvrante Nicolao Jonge, Verbi Divini Ministro Eccles. Allislöv In Siellandia. Havniae Et Lipsiae, Apvd Sacrae Regiae Maiest. Avlicvm Et Vnivers. Bibliop. Jo. Gottl. Rothe, Anno MDCCLXXI.

Titelblad, Præfatio 3 Blade upaginerede, sign. 2—3, Pag. 1—288, sign. A—T3. Pag. 241 er Smudstitel til: Breviarivm geographicvm pverili captvi accomodatvm cvrante Nicolao Jonge. Geographien begynder S. 243.

Fortalen er dels Holbergs gamle Fortale dels en Underretning fra Jonge om Anledningen til denne nye Udgave. Da Boghandler Rothe vilde udgive Holbergs Synopsis paany, gjorde Jonge ham op-

mærksom paa, at der trods de mange Oplag fandtes flere Fejl og Mangler, som burde rettes, at Historien maatte fortsættes, og at det vilde være gavnligt, at føje et geographisk Compendium til. Efter Rothes Opfordring paatog Jonge sig Arbejdet med at besørge en ny Udgave. «Den bibelske Historie er udført vidtløftigere, Englands og Frankrigs Kongerækker ere nøjagtigere fremsatte; den nyeste Historie er tilføjet og Preussens Historie, som hidtil aldeles manglede, sat ind». Jonge har intet Hensyn taget til sin egen Synopsis, i hvilken Preussens Historie findes, hvilket Stykke nu med faa Forandringer, efter Holbergs Mønster, er sat ind efter Polen, der har beholdt sin gamle Plads efter Rusland. Jonges Udgave er meget omhyggelig besørget; Udstyrelsen svarer hertil, Formatet og Typerne ere større end i de fleste tidligere Udgaver, Afsnittene tydelig adskilte, hvorved Oversigten lettes.

III.

DANSK BEARBEJDELSE.

Baron Ludvig Holbergs Universal-Historie, Tildeels oversat efter det af Ham Selv udgivne Latinske Compendium, Men dog derhos overalt meget forbedret; Tildeels og med flere Europæiske Rigers Historier forøget saa og continueret indtil nærværende Tiid ved Nicolai Jonge. Tillige med en Fortale af Hr. Johan Christian Kall. [Titulatur] *Kjöbenhavn, 1757. Trykt hos Thomas Larsen Borup.*

Titelblad, Dedication 4 Blade, sign. *4, *5, Kalls Fortale 5 Sider, Jonges Fortale 5 Sider, Text, S. 2—512, sign. A—Kk2. Kort Indhold af denne Universal Historie, *3 Blade. Trykfejl, 1 Side.

Bogen er dediceret til Johan Ludvig von Holstein og Friederich Christian von Plessen. Kalls Fortale, skreven den 20de Juni 1757, begynder saaledes: «Blant de mange Skrifter, som Vor lærde Baron Holberg haver udgivet, er ogsaa hans Synopsis

Historiæ Universalis. Samme haver han skrevet til Skolernes Brug og derfore billigen søgt at forfatte den paa det korteste muligt var. Den haver med god Nytte været indført enten i alle eller dog i de fleeste Skoler, og fundet Publici Biefald, ey alleene for Autors berømmelige Navns Skyld, men formodentlig tillige formedelst de mange artige og til deels hardies Reflexioner, som deri forekomme, og røbe den samme Genie, som haver giort alle hans Skrifter saa behagelige.» Han gjør derefter opmærksom paa Manglerne ved Holbergs Skrift: at den gamle Historie er for vidtløftig behandlet imod de nyere europæiske Staters, at han har forbigaaet meget, som bedre havde charakteriseret Regenterne, at han har forbigaaet flere Lande. Jonge havde bragt ham sit Manuskript til Censur, hvilken han har givet ham. Efter at Bogen var trykt, havde han nøjere gjennemgaaet den og confereret den med Holbergs Skrift. «Det er aabenbart og kand ikke nægtes, at den jo nu overalt

er meget forbedret, videre udført, af nyt tillagt og Historien indtil denne Tiid fortsat; Saa man neppe mærker, at det i Grunden er Baron Holbergs Synopsis».

Jonge fremhæver i sin Fortale med Ros Holbergs Bog i Modsætning til Hübners Politiske Historie og Zopfs Universalhistorie. For at gjøre Holbergs Skrift end mere brugeligt, har han fortsat det til 1757 og forøget det med flere Tillæg; Preussens og Nederlandenes Historie er tagen med; meget har han udeladt i det orientalske og det occidentalske Keiserdømmes Historie, nemlig Kirkehistorien, da han vilde udgive et særskilt Compendium i Kirkehistorien.

Jonge har vist havt den bedste Villie, men han har ganske forfejlet sit Maal. Istedetfor at bevare Holbergs lille Compendium med de nødvendigste Fortsættelser, har han forøget Bogen i den Grad med Tillæg, at den umulig har kunnet læres i Skolerne. Man kan næsten betragte Holbergs Navn paa Titelbladet som en Reklame, især naar man læser i Præ-

numerationsindbydelsen: «Mange af vore Landsmænd have med stor Begierlighed i mange Aar længtest efter at have Vores vidtberømte Baron Holbergs overmaade nyttige Bog i vor Danske Sprog, paa det at de kunde af saa vel et indrettet Compendio lære hvert Europæiske Riges Historie i sin Sammenhæng fra Grunden af». Jonge har bevaret Inddelingen i Spørgsmaal og Svar; han har beholdt en stor Del af Holbergs Text, men den holbergske Karakter er helt forsvunden.

Prænumerationsindbydelsen findes i *Kbh. lærde Efterretninger,* 1757, Nr. VII, 17 Februar, S. 54—55, og i *Kbh. Posttidende,* 1757, Nr. 21. Prænumerationsprisen var 3 Mk.

IV.

TYDSK OVERSÆTTELSE.

1.

Des Herrn Ludewig, Baron von Holberg kurze Vorstellung der allgemeinen

Welt-Historie, in Frag und Antwort, zum Gebrauch der ersten Anfänger aus der neuesten Lateinischen Ausgabe ins Deutsche gebracht, und bis auf ietzige Zeit fortgesetzet. Berlin und Stralsund, bey Gottlieb August Lange, 1766.

Titelblad, Vorbericht uden Aarstal, 1 Blad sign. a 2, Pag. 1—180, sign. A—M3.

I Fortalen fremhæves, at Bogen har gjort god Tjeneste «bey der zarten Jugend»; den anbefales som meget brugbar for de første Begyndere, som derefter med større Fornøjelse kunde gjennemgaa udførligere Fremstillinger af Verdenshistorien. Alle Overskrifter hos Holberg ere nummererede, indtil 180; men mange af Holbergs ere udeladte og derved ere flere mindre Afdelinger trukne sammen. Texten er ofte betydelig forkortet; som Følge heraf er meget af det Karakteristiske ved Holbergs Fremstilling forsvundet, dels betegnende Smaatræk, dels træffende Bemærkninger, fremsatte i hans ejendommelige Stil; Fortællingen er derved bleven mat og tør. Paa den anden Side

er der lagt en Del til, navnlig i Tydsklands Historie. Stoffet er blevet forøget, men den lette Oversigt er gaaet tabt.

Anmeldt i *Allgemeine deutsche Bibliothek,* VII, 2, Berlin 1768, S. 282—83: «Ein ziemlich gutes Compendium um der Jugend den ersten Begriff der allgemeinen Geschichte beyzubringen. Nur viele Dinge sind nicht richtig genug angegeben». Exempler herpaa ere nævnede. Istedetfor Inddelingen af de tydske Keisere i dem før og dem efter Interregnet foretrækkes Inddelingen efter Familier.

2.

Samme Titel med en meget ubetydelig Forandring. Tilføjet er: *Zweite verbesserte Auflage. Berlin und Stralsund bey Gottlieb August Lange, 1771.*

Titelblad, Vorbericht, 1 Blad sign. A2, det er den samme som i Nr. 1, men med Aarstallet 1765, Pag. 2—180, sign. A3—M 3.

Denne Udgave følger den foregaaende næsten helt igjennem Side efter Side. Forøgelserne ere meget faa.

Exemplar i Sorø Akademis Bibliothek.

3.

Samme Titel. *Zuerst aus d. latein. übersetzt, welcher aber durchgängig verbessert und bis auf die neuesten Zeiten fortgesetzt von K. J. Jördens. 3te Auflage. Berlin und Stralsund bey Gottlieb August Lange, 1777.*

Nævnes i *Allg. Verzeichnisz der Bücher etc.*, Michael Messe, 1777, S. 337, og hos *C. G. Kayser,* Vollständiges Bücher-Lexicon, 3, S. 175.

Anmeldt i *Anhang zu d. 13 bis 24 Bande der allg. deutschen Bibliothek,* I, Berlin und Stettin 1777, S. 635—36, tilligemed en tredie Udgave af en tydsk Oversættelse af *La Croze's* lille Verdenshistorie*). «Beide Compendien sind eigent-

*) *La Croze's* Abrégé de l'histoire universelle udkom første Gang 1755 og derefter hyppig.

lich fremde Originale, und blosz wegen ihrer Kürze statt des corpulenten Zopfs oder Eszigs*) in deutschen Schulen eingeführt». Begge Bøger ere skrevne efter Methoden: de fire Monarchier, «doch hat Holbergs Lehrbuch in der That vor dem la Crozischen Vorzüge, die theils in einer nervösen Kürze, theils in einer bessern Ordnung der neuern Begebenheiten bestehen. La Croze hat zwar ebenfalls die Geschichte der heutigen europäischen Staaten in dem Abschnitte von der Römischen Monarchie eingeschaltet, indem Holberg aber die Geschichte eines jeden Reichs besonders vom Anfang bis zu Ende desselben vorträgt, la Crozes Fehler vermieden, der sie nach den verschiedenen Jahrhunderten vorträgt, und dadurch diese Materien so

*) *Essichs* Einleitung zur allgemeinen Historie udkom første Gang i Stuttgart 1707. Denne Bog brugtes i Sydtydskland; den oplevede mange Oplag, i hvert førtes Historien videre, saa at Omfanget tilsidst gik ud over hvad der kan fordres af en Skolebog. Inddelingen var efter de fire Monarchier.

zerstückelt hat, dass Lehrer, so wie Lernende, nothwendig verwirrt werden müssen. La Croze hat noch seinem kurzen Begriff die Geschichte der preuszischen Staaten einverliebt, dadurch aber seinem Werke noch mehr Unvollständigkeit gegeben, und wichtige Weltbegebenheiten in andern Reichen übergangen».

4.

Kurze Einleitung zur allg. Welthistorie, nach dem lateinischen Entwurf des Freyherrn von Holberg umgearbeitet und verbessert. Zum Gebrauch der Classen bey den fürstlichen Gymnasien zu Carlsruhe und Durlach. Carlsruhe 1783.

Nævnes af *Meusel* og af *Kayser* i Vollständiges Bücher-Lexicon, 3, S. 175. Udgiveren *Hektor Wilhelm v. Günderode,* f. 1755, d. 1786, var Forstander for Gymnasiet i Carlsruhe.

Meusel siger om denne Udgave, Bibliotheca historica, I, 2, p. 332: «Pauca præter methodum aphoristicam retinuit G.»

1790 udkom en Bog med følgende Titel:

Des Freiherrn von Holberg kurze Vorstellung der allgemeinen Weltgeschichte für Anfänger. Zuerst aus dem Lateinischen übersetzt, nachher aber durchgängig verbessert und bis auf die neuesten Zeiten fortgesetzt. Vierte abermals verbesserte und vermehrte Auflage. Berlin und Stralsund, bei Gottlieb August Lange, 1790.

Titelblad, et Blad med Titlen: Vorstellung der allgemeinen Weltgeschichte. S. 4—346, sign. A. 2—Y. 5.

I en Anmeldelse i *Allgemeine Literatur Zeitung,* Jena 1790, III, S. 782, siges om denne Bog, at «es mit der neuen, vom Hrn. Prof. Fabri besorgten Umarbeitung der bekannten Zopfischen*) Grundlegung

*) *Joh. Heinr. Zopf,* f. 1691, d. 1774, var fra 1719 Direktor for Gymnasiet i Essen. 1729 udkom af ham i Halle Erläuterte Grundlegung der Universalhistorie. Denne Lærebog blev brugt i tydske Skoler meget længe. Den 18de Udgave blev besørget 1782 af *E. E. Ja-*

fast wörtlich übereinkomme und folglich ein Verfasser den andern beraubt haben müsse»; der findes «mehrere grobe Druckfehler nach Sitte der Nachdrucker». Bogen erklæres for et «um so schandlicher Nachdruck, da ihn ein Berlinischer Verleger (vielleicht aber ohne sein eignes Wissen) gemacht und das Fabrische Buch doch mit königlichen Preussischen Privilegio gedruckt ist».

I en Anmeldelse i *Kritik og Antikritik,* 10 Bd. Kbh. 1792, Nr. 9, 4 September, hedder det: «Da man i vore Tider har langt bedre Værker over den almindelige Verdenshistorie, hvorved hensigtsmæssig kan virkes paa Ungdommen, hvor-

bri; 1790 udkom den 20de Udgave. *Meusel* dømmer om denne Bog paa følgende Maade (Bibl. histor. I, 1, S. 211): «Puerilia sat multa immiscuit auctor: memorabilia contra haud pauca omisit. Væ scholis, in quibus regnat Zopfius». 1753 udkom en Dansk Oversættelse af Zopfs Lærebog, Oktav, 445 Sider. I Fortalen omtales, at Professor *Wadskiær* havde fundet denne Bog bekvemmest at bruge ved sine offentlige Forelæsninger paa Sorø Akademi.

for skal der da virkes slet paa den ved Holbergs og andre saadanne Mænds, som til sin Tid giorde god Tieneste? hvorfor bruge Omveie til Maalet, naar man kan gaae lige dertil? Rec. er ved at læse Forfatterens Skrift sat tilbage i sin Ungdomstid, og holder for, at man ikke paa ny burde draget Holbergs Verdenshistorie frem i vore Tider».

Denne Recensent har altsaa aldeles ikke lagt Mærke til det literære Bedrag, men har troet, at det var den samme Bog i tydsk Skikkelse, som han i sin Ungdomstid læste paa Latin.

Det er imidlertid ikke usandsynligt, at Anmelderen slet ikke har set Bogen, men læst en Anmeldelse i et tydsk Tidsskrift og benyttet den i det danske Tidsskrift. I *Allgemeine deutsche Bibliothek,* 105 Bd., 1 St. Berlin und Stettin 1791, S. 170, læses nemlig følgende Anmeldelse af den Bog, hvis Titel er anført ovenfor: «Die Durchsicht dieses Buchs hat den Recensenten sehr lebhaft in seine Jugendzeit zu-

rückgelegt, wo man freylich aus Hübner, Holberg, Curas*) und Consorten die ersten Anfangsgründe der Geschichte lernen muszte. Und die Männer haben alle auf ihre Zeiten gewirkt und gute Dienste gethan. Aber sollen sie denn immer dienen? Nachdem wir durch unvergleichbar bessere Werke über die allgemeine Weltgeschichte unsern Zeiten gemäs auf die Jugend wirken können, sollen wir schlecht durch diese Männer auf sie wirken lassen? Freylich kann ein guter Lehrer auch eines schlechten Buchs schlechte Wirkungen verhindern; aber warum soll man Umwege zu seinem Ziele nehmen, wo man gerades Wege zu ihm gelangen kann? — Eben daher hätte man zu unsern Zeiten die Weltgeschichte Holbergs nicht wiederum zur Schau aus-

*) *Joh. Hübners* Kurze Fragen aus der politischen Historie bis zum Ausgang des siebenzehenden Saeculi, udkom i Leipzig 1697—1702, 10 Bind; Skriftet blev oftere oplagt. *Hilmar Curas* udgav 1722 i Berlin Einleitung zur Universalhistorie. Bogen brugtes navnlig i de brandenburgske Skoler og udkom i flere Oplag.

stellen sollen, um Recensenten die Bemerkung zu ersparen, dasz ein altes abgelebtes runzliches Gesicht nie durch aufgeklebte nagelneue Schönpflästerchen, Jugendkraft und Jugendschöne erhalten könne: Ins Ruhekämmerlein mit ihr!» Denne Anmeldelse er undertegnet: Cd.

V.

ENGELSK OVERSÆTTELSE.

1.

An Introduction To Universal History. Translated from the Latin of Baron Holberg. With Notes Historical, Chronological, and Critical. By Gregory Sharpe, L. L. D. Fellow of the Royal Society, and of the Society of Antiquarians. London: Printed for A. Linde, Bookseller to Her Royal Highness the Princess Dowager of Wales, in Catherine Street in the Strand. M. DCC. LV.

Titelblad; et Blad med Dedication til Prinds Georg af Wales; Preface to the

Reader, Pag. VI—XXII. The Contents, Pag. (XXIII—) XXIV; nederst paa denne Side Errata. The Author's Preface, Pag. II—IV; Texten, Pag. 6—295. Signatur: b—b4, B—U2. Bogen er smukt trykt og udstyret.

I Fortalen omtaler G. Sharpe*), at aldrig saa snart havde han læst dette Arbejde af Holberg, før han blev slaaet af dets overordenlige Fortrin, og besluttede at oversætte det paa Engelsk med tilføjede Anmærkninger, som kunde gjøre det fuldstændigere, nøjagtigere og mere brugbart. Han nævner forskjellige Haandbøger, som han dog mener alle maa vige for denne. «Forfatteren har et nøje Kjendskab til Kirkehistorien, og de korte Meddelelser han giver af den ere ikke den mindst fortjenstlige Del af Bogen, thi Kirkehistorien har været ganske forsømt tidligere, eller, hvis den har været behandlet, har det været

*) *Sharpe,* D. D., F. R. S., f. 1713, d. 1771, var Master of the Temple and Chaplain in ordinary to his Majesty.

paa en meget partisk og en meget uheldig Maade. Themaerne ere i det Hele godt valgte, Methoden let, Fortællingen troværdig. Er det end ikke et Arbejde af første Rang, saa er det dog heller ikke et af disse forgængelige Ubetydeligheder, som Tiden fejer af Vejen under Ødelæggelsen». Derefter dvæles ved Chronologien og navnlig ved Newtons Theori. Til Slutning gives en kort Oplysning om Holbergs Person og hans literære Virksomhed. Oversættelsen er tro og smagfuld, Sproget elegant, Anmærkningerne for det meste vigtige og udarbejdede efter de bedste Værker, som ofte ere citerede. Et enkelt Sted findes en skarp Udtalelse imod Forfatteren. S. 213 hedder det: «Trade and mechanics are what the English are most ingenious in and fit for». I en Anmærkning hertil siges: «The English are not over-much obliged to our author for contracting to such narrow bounds the sphere of their abilities ..... So long as the names of Bacon, Newton, Lock etc. are known in the world, the English have

no reason to fear any reproaches of this kind, especially from a Dane».

Anmeldt i *Monthly Review,* XIII, London, 1755, S. 181, og formodenlig derfra i *Mercure Danois*, Copenh. 1756, Février, S. 326—30. Prisen var 4 sh.

2.

Titlen som i forrige Udgave med følgende Forandring:

The Second Edition Corrected and enlarged. To which is prefixed A short System of Geography, with Maps, &c. London: Printed for A. Millar in the Strand, J. Ward in Cornhill, and A. Linde in Catherine-Street. MDCCLVIII.

Smudstitel; Titelblad; Dedicationsblad; The Preface to the Reader, Pag. VIII—XXI. To the Reader concerning this second Edition, Pag. [2]—[4]; The Author's Preface, 4 upag. Sider; The Contents, 3 upag. Sider. A short System of Geography, Pag. 2—42. Smudstitel: An Introduction to universal History, 1 Blad. Text, Pag. 46—341. Signatur: A—A4, a—a4, B—Z2. Smuk Tryk og smuk Udstyrelse.

I den anden Fortale siger Oversætteren, at det var navnlig Hensynet til Kirkehistorien, som bevægede ham til at oversætte Holbergs Bog, «der synes at kunne bruges bedre end nogen anden, da hans korte Skildring af den Hellige og af Kirke-Historien er meget nøjagtig og upartisk»; den gav desuden en god Leilighed til anvende Newtons Chronologi paa Historien. Han har tilføjet en kort Geographi, en Oversættelse af Holbergs, men behandlet den ligesaa frit, som Holberg behandlede Jacobæus's. Alle Spørgsmaalene ere udeladte, da de ikke ere af nogen virkelig Nytte, nogle af Anmærkningerne ere flyttede op i Texten, men betegnede ved omvendte Kommaer. Englands Historie er noget forøget. I Marginen er stadig anført, i hvilket Aarhundrede de fortalte Begivenheder foregaa; *George Lewis Scot, Esq.* har hjulpet hermed, ham skyldes ogsaa nogle vigtige Rettelser. Til Geographien er føjet 5 Kort og en Meridian-Ækvatorialkugle. Bladene ere stukne af *T. Kitchin.*

3.

Samme Titel, men med følgende Forandringer: *A new Edition, revised, corrected, and improved by William Radcliffe. A. B. Of Oriel College, Oxford. London. Printed for L. Davis, Holborn; J. Johnson, St. Paul's Church-Yard; and R. Baldwin, Pater-Noster-Row. London: MDCCLXXXVII.*

* Smudstitel; Titelblad; Holbergs Fortale, 2 Blade, Pag. VI—VIII. Dr. Gr. Sharpes Fortale, Pag. IX—XXI. Advertisement to the third Edition, Pag. (XXIII—)XXIV. The Contents, 1 Blad upag., Texten, Pag. 2—354. Signatur: A3—A4, a—a2, b—b2, B—Z4.

Af Fortalen vil følgende Bemærkning tilstrækkelig karakterisere Udgaven: «Upon the whole, it is intended by the present edition to supply the deficiencis, and correct the errors of a work, which by it's disposition and arrangement of the matter of history has been eminently useful to young students, and is approved of by the highest orders of literature». Tilføjelserne

i Texten ere i denne som i den forrige Udgave ikke mange, og indskrænke sig navnlig til Englands Historie.

VI.

HOLLANDSK OVERSÆTTELSE.

Inleiding Ter Algemeene Historie; In Vraagen En Antwoorden, Ten Dienste Der Jeugd; Door Den Baron Lodewijk van Holberg, In zijn Leeven Professor der Historien; Lid van de Koninglijke Maatschappij der Weetenschappen te Koppenhagen, enz. Naar den laatsten Latijnschen Druk gevolgd, en tot op den tegenwoordigen tijd voortgezet. Te Amsterdam, Bij de Wed. Van Esveldt en Holtrop. MDCCLXXIX.

Smudstitel; Titelblad; Voorbericht, 1 Blad; Text, S. 2—231; sign. A—P3. Ret smuk Tryk.

I Forordet omtales, at denne Bog har vundet stor Udbredelse ikke blot i det Land, hvor Forfatteren bode, men ogsaa i andre Lande og især i Tydskland, hvor

den i Løbet af faa Aar er bleven trykt 3 Gange. Man har derfor troet at gavne Ungdommen ved at oversætte Skriftet for den; naar Bogen bruges som Indledning, vil Ungdommen let blive sat istand til at gaa over til udførlige Lærebøger i Historie. Rigtignok er Nederlandenes Historie ikke fortalt, men det antages for unødvendigt at gjøre Forandringer i den Anledning, da der er en Bog udgivet derom, som kan læses ved Siden af Holbergs.

Alle Spørgsmaalene ere nummererede indtil 184. Paa den sidste Side nævnes forskjellige af Holbergs Skrifter, som i hollandsk Oversættelse kunde kjøbes hos den Boghandler, der havde Indledningen til Verdenshistorien til Salg.

Prisen var 18 Styver.

VII.

RUSSISK OVERSÆTTELSE.

1.

Лудовика Голберга сокращенiе универсальной Исторiи, сочиненное вопросами и

отвѣтами; съ латинскаго языка переведено академіи наукъ переводчикомъ Иваномъ Барковымъ [Vignet.] въ санктпетербургѣ при императорской академіи наукъ 1766 года.

ɔ: Ludvig Holbergs Udtog (af) Universal-Historien, Udarbejdet (affattet i) Spørgsmaal og Svar; Fra det latinske Sprog oversat (af) Videnskabernes Akademis Oversætter Ivan Barkof, St. Petersborg. I det Kejserl. Videnskabernes Akademi 1766.

Titelblad; Fortale, 2 Blade, sign.)(—)(ɔ; Text, S. 2—285; sign. A—Л7.

Det er mere en noget fri Bearbejdelse af Holbergs Skrift end en tro Oversættelse deraf.

2.

— изд. второе: спб. 1799.

Nævnes i *B. Sopikoffs* Russiske Bibliographi, IV, St. Petersb. 1816, S. 473, Nr. 11,087.

3.

Лудовика Голберга, сокращеніе Всеобщей Исторіи, съ вопросами и отвѣтами. переве-

дено съ латинскаго языка, съ новѣйшаго издаіян. иждивен. книг. москва 1808. въ типографіи дубровниа и мерзлякова.

ɔ: Ludvig Holbergs Udtog af den almindelige Historie i Spørgsmaal og Svar. Oversat fra Latin. Moskau i Dubrovins og Merzleakofs Bogtrykkeri. 1808.

Titelblad; Text, Pag. 2—332; sign. 1—28.

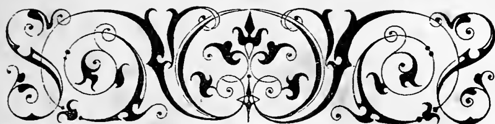
Texten er helt igjennem forkortet, kun for Ruslands Vedkommende er Historien ført videre.

NB. Naar ingen særlig Bemærkning er tilføjet, ere de ovenfor omtalte Udgaver og Oversættelser beskrevne efter Exemplarer i det store kongelige Bibliothek.

LUDVIG HOLBERGS

GEOGRAPHI.

SAMME Aar, som Lærebogen i Verdens-historie udkom, udgav Holberg en lille Lærebog i Geographi. Følgende Udgaver kjendes:

I.

Ludovici Holbergii Compendium Geographicum In Usum studiosæ Juventutis. (Zirat.) *Havniæ, 1733. Typis Regiæ Majest. & Universit. Typogr. Joh. Georgii Höpffneri.*

Oktav; Titelblad med en ornamenteret Vignet; et Blad Forord; Text, Pag. 2—58; sign. A—D3.

I Forordet siger Holberg, at han har lagt *Holger Jacobæus's* Compendium Geographicum — som udkom i Kjøbenhavn 1693, 48 Sider i Kvart, og 1700, 72 Sider i Oktav med 2 slet udførte og lidet indholdsrige kobberstukne Kort over Europa og Asien, Afrika og Amerika — til Grund, men har forøget den. Det er dog ingenlunde en forøget Udgave af Jacobæus's Bog, Holberg har besørget, men en hel selvstændig Bearbejdelse. Bogen udkom uden noget «Imprimatur».

Anordningen er følgende: De første Sider, indtil øverst Side 8, indeholde, efter en Definition paa Ordene Geographi, Cosmographi, Chorographi, Topographi, en meget kortfattet mathematisk og physisk Beskrivelse af Jorden. Derpaa omtales Verdens politiske Inddeling. Nu følger Europa og dets Riger: Spanien, Portugal, Frankrig, Italien, Storbritannien, Danmark (som deles i Sønderjylland, Nørrejylland, Øerne), Norge, Sverig, Nederlandene, Tydskland, Bøhmen og Ungarn, Schweiz, Polen,

Rusland, Rumænien og Tyrkiet, Serbien og Bulgariet, Siebenbürgen, Valachiet og det lille Tartari, Grækenland. Fremdeles Asien, hvis Inddeling er: Tattariet, China, Indien, Persien og det tyrkiske Rige — af hvilket Palæstina omtales med en vis Udførlighed. Sidst følger Afrika og Amerika. Ved Paragrapher er hvert Lands Beskrivelse delt i mindre Stykker.

I en saa kortfattet og sammentrængt Bog kan man naturligvis ikke vente noget rigt Stof; men gjennemgaar man det, vil man snart lægge Mærke til, at Holberg næsten overalt har forstaaet at fremdrage og nævne det Væsenligste og mest Karakteristiske.

I *Lærde Efterretninger* 1733, S. 689, den 29 Oktober, anmeldes Bogen som «kommen for Lyset». Prisen var 8 Sk.

2.

Samme Titel, men med: *Lipsiæ, Anno 1736.*

Oktav; Paa Titelbladet en Vignet hvori en Due med en Oliegren staaende paa en Kugle, om hvilken en Slange snor sig. 47 Sider.

3.

Samme Titel som i Nr. 1, kun med Aarstallet: *1736*.

Oktav; samme Størrelse som Nr. 1.

Udgaven følger Udgaven Nr. 1 Side for Side. Trykken er noget bedre; enkelte Trykfejl ere rettede. Paa sidste Side er indskudt en ny Paragraph 7 foran den tidligere, som var den sidste og nu har faaet Tallet 8. I denne ny Paragraph omtales de vestindiske Øer; de danske Øer nævnes, deriblandt St. Croix, som «nylig» er erhvervet. Exemplar i Univ. Bibl. og i Sorø Akademis Bibliothek.

4.

Samme Titel som i de foregaaende Udgaver, men med: *Editio secunda. Havniæ, 1749. Ex Officina S. R. M. Aulica apud Ernest. Henr. Berlingium.*

Oktav; som Nr. 3. Paa Titelbladet: Bogtrykkerens Navneciffer som Vignet. Trykken smukkere.

5.

Ludovici L. B. de Holberg Compendium Geographicum In Usum Studiosae Juventutis. Lipsiæ, Anno MDCCLIV.

Oktav, 47 Sider. Paa Titelbladet en Vignet: indenfor en ornamenteret Ramme holder en Engel et Landkort op med noget der skal forestille «Europa, America, Africa, Asia». Optryk af Nr. 2. Exemplar i Sorø Akademis Bibliothek.

Det er tidligere omtalt, at Holbergs Geographi blev oversat og bearbejdet paa Engelsk og trykt sammen med Oversættelsen af hans Verdenshistorie (se S. 106—7).

Holbergs Geographi blev benyttet i omtrent 20 Aar. 1753 udkom en lignende Bog af *N. Jonge,* som dog var meget større og følgelig meget vidtløftigere. I Kjøbenhavns Postrytter 1753, Nr. 38, averteredes dette Arbejde til Salg med følgende Ord:

«Synopsis Geographiæ Universalis captui discentium accommodata, som er excerperet af Hr. Justis Raad Anchersens Tabeller og Hr. Baron Holbergs Compendium Geographicum, hvilken kan bruges som en beqvem Haandbog for de Lærende, der ey har nødig derudover at spilde deres Tiid ved selv at excerpere». Jonge har ikke i sin Fortale omtalt Holberg eller hans Geographi.

Den samme Compilator *Jonge* benyttede senere Holbergs Navn paa en Maade, som vist er enestaaende i den danske Literatur. Han indbød 1757 til Prænumeration paa en dansk Oversættelse af Holbergs Geographi, som tillige skulde udføres videre. 1759 udkom første Del af denne «*Baron Ludvig Holbergs Geographi*», i hvis Fortale det hedder: «da mit Arbeyde med B. Holbergs Universal-Historie i Aaret 1757 blev af Publico vel optaget, faldt jeg paa de Tanker, ligeledes at ville giøre med hans Geographi». Jonge raadførte sig da med en og anden berømt Mand,

som opmuntrede ham til at iværksætte sin Plan. Denne første Del er en tyk Bog i Kvart-Format, 633 Sider stor. Den efterfulgtes af andre 6 Dele. Holbergs lille Bog paa 58 Sider er undergaaet en Metamorphose og er bleven til et stort Opus paa omtrent 5000 Sider. Hvorledes Samtiden stiltiende har kunnet taale, at Holbergs Navn paa en saadan Maade brugtes til Reklame, er uforstaaeligt.

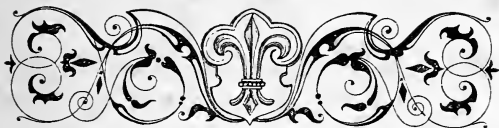
TILLÆG.

PROGRAMMA

PETRI SPORMANNI

DE NOVA HISTORIARUM PROFESSIONE.

1638.

LECTURIS

LITERATI ORDINIS QUIBUSCUNQUE

FELICITATEM PRECATUR

PETRUS SPORMAND.

QUOD fieri olim in Academiis consuevit, & moris esse necdum desiit, ut antequam publicas novus Professor Lectiones auspicetur, Academicum de disciplina, in cujus explicatione versabitur, Sermonem præmittat, id mihi quoque incumbere sentiens, Cras, DEO bene fortunante, in Auditorio

inferiori de HISTORIA et GEOGRAPHIA Orationem habere constitui. In quem idcirco locum, *qui Musas amant, deque literis & bene hactenus meruerunt, & melius in-dies merere pergunt studentque,* ut hora diei istius octava benevoli conveniant, obnixe juxtaque officiose obsecro. Qua humanitate et me vicissim ad obsequia sibi officiaque, quotiescunque monuerint, præstanda obstringent, et excellens suum, ut de aliis diciplinis, ita quoque de *his tam amplis & splendidis liberalioris doctrinæ partibus* (quod ob priscam nobilitatem, insignem utilitatem et immensam voluptatem serio seduloque colendæ sint) judicium Eruditæ Reipublicæ exploratissimum reddent.

Magni semper HISTORIAM Sapiens fecit Antiquitas: nec in minori apud reliquam, quæ in hunc usque diem sequuta est, sobolem precio fuit. Gentes enim quo magis civili prudentia et bellica laude

abundare et inclarescere ceperunt, eo etiam ejus studiosiores fuerunt: Sive quod salutaria inde ac recte ordinandum Regnorum et Rerumpublicarum Statum depromi posse consilia animadverterent; seu quia ejus tantum ope conservatam esse majorum memoriam virtutemque eorum post funera adhuc inter mortales vivere intelligerent, et suam non minus in omne ævum apud seros nepotes victuram esse existimarent. Quocirca et plures ex numero eorum, qui rerum in Orbe habenas rexerunt, invenit, non tantum Patronos, verum etiam Studiosos, quam aliarum disciplinarum ulla: adeo ut nonnulli præclare se nihil egisse arbitrati sint, nisi quæ gesta a se aut avis essent, stylo ipsimet ad seram memoriam posteritati propagassent. Quorum Catalogo inscribi merito debent *Darius Histaspis* et *tres Ptolemæi Ægyptiaci (Lagi* videlicet et hujus nepos *Evergetes* atneposque *Philometor)* unusque *Mauritanus* cum patre *Juba II,* et *Pyrrho* Epirotarum, et *Attalo I* Pergami, et *Artyaste* Armeniæ,

et *Herode Magno* Judææ Regibus: Et præter eos Romanorum Imperatores quam plurimi *Augustus, Tiberius, Claudius, Vespasianus, Adrianus, Antoninus Philosophus, Severus, Julianus, Caroli IV.* et *V.* et *Maximilianus II*, cum Imperatricibus *Agrippina* Neronis matre, *Eudocia* Theodosii II Conjuge, et *Anna* Alexij Comneni Cæsaris Constantinopolitani filia, Consulibusque *Catone, Pisone, Scauro, Aurelio, Sulla, Cicerone;* et Ducibus fortissimis *Arato Sicyonio, Hannibale, Bruto* &c.: quorum opera Historica (ab Authoribus *Polybio, Diodoro Siculo, Strabone, Josepho, Plutarcho, Plinio, Tacito, Svetonio, Athenæo, Ælio Spartano, Svida, Zonara, Hieronymo Wolfio, Pirckemero, Reineccio* et *Swertio* notata) interciderunt: nisi forte quædam adhuc in Bibliothecis Europæ præcipuis (ut existimatur) supersint, quæ tamen thesauri illic instar occultata lucem proculdubio nunquam videbunt. Ut hic nihil dicam de iis, qui magnis pariter sati avis et Regiis non minus honoribus, Prin-

cipalibusque titulis fulserunt (quos inter *Dictator Cæsar* et *Ericus Ultimus* Rex olim noster locum obtinent) propterque commentarios, quos ab ipsis scriptos indies adhuc volvimus, nemini non noti sunt: nihil etiam de aliis maximi quoque nominis et supremæ dignitatis Viris, (quorum nomina pagina hæc non caperet) qui, quamvis nulla nobis reliquerunt monumenta, tanta tamen cura historias legerunt, ut cum præstantissimis Historicis comparari possent. Et hi omnes cum comperissent quam arcte nexæ et jugatæ HISTORIA et GEOGRAPHIA essent, ita ut illius Lectio absque prævia hujus cognitione institui feliciter nequiret, non mediocrem ad eam quoque percipiendam diligentiam adhibuerunt. Propereaque in æneis sibi tabulis cognitas terræ partes delineari ab Artificibus curarunt, ut eas quotidie inspiciendo regionum intervalla, urbes præcipuas, fluviorum ortus, meatus et exitus, Oceani item ambitum, quantisque se spatiis in terras infundat memoria

rectius comprehenderent. Quales in templis arcibusque Ægyptiorum vidisse se is fatetur, quem in *Carmine Argonautico* viam Heroibus (qua tuto inseqventem Colchorum declinare classem possent) monstrantem *Apollonius Alexandrinus* introducit. Quales etiam in conclavibus Regum Persarum adservata fuisse *Herodotus* memorat.

Cum itaque tot et tanti Orbis Domini tantopere studia hæc amaverint, eorumque amor quotiescunque populi alicujus animos occupavit, proximus semper multiplicandæ ejus gloriæ præcursor fuerit, non possum non Conterraneos meos ad eadem amplectanda exhortari et animare: imprimis etiam cum *Augustissimus Rex noster CHRISTIANUS IV.* geminas jam in hoc Regno in gratiam Studiosæ juventutis Historicas instituit Professiones: totidemque Viris celebribus *Mearsio* et *Pontano* larga qvotannis pro componendis DANORUM Gestis stipendia numeret; et magna insuper in Chorographicas Provinciarum suarum descriptiones

impendia conferat: ne tam amplum ejus beneficium et vere Regium pro Musis solicitudinem turpi negligentia parvi nimis pendere videamur.

Quam divinam autem habeant ipsamet utilitatem, si noscere quis gestiat, legat ille plusculos, qui ea de re copiose simul ac docte scripserunt: Aut si parcere omnino labori maluerit, intret quæso tempore præstituto Auditorium, meque eam, si DEO ita visum fuerit, dicendo amplificare connitentem audiet.

Hafniæ Anno CIϽ IϽ CXXXVIII.
die XIX Septembris.

Ny kongelig Samling, Folio, Nr. 766.

TILLÆG.

Side 20, Lin. 2 f. n. I det store kongelige Bibliothek bevares i gl. kgl. Samling, Kvart, Nr. 2085: «*Petri Spormanni,* Prælectiones histor. univers.». Kun 13 Blade. Forelæsningen maa have været anlagt efter en meget stor Maalestok, thi dette Fragment, der begynder med Verdens Skabelse, gaar kun til Annum Mundi 1793. Af Indledningen ses, at Inddelingen efter de fire Monarchier var lagt til Grund.

I det samme Bibliothek findes i den Thottske Samling, Kvart, Nr. 1108: «*O. Jacobæi* Lectiones publicæ geographicæ, una cum ejusd. excerptis, 1672».

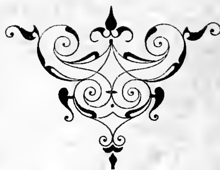
Side 69. Til de i Anm. 15 anførte Skrifter kan tilføjes: «En liden Keyserkrønicke beskreffuen af *Joh. Sylvio*». Kbh. 1617, 40 Blade i Oktav, og anden Edition, meget udførligere, Kbh. 1632, 96 Blade i Oktav. Denne Bog indeholder en meget kortfattet Historie om Assyrien, Persien, Grækenland, Rom, det østromerske Rige til Constantinopels Erobring, Carl den Store og de tydske Kejsere til Matthias; i anden Udgave til Matthias's Død 1619. Om Danmark forekommer ikke et Ord. Bogen har ikke været beregnet paa Brug i Skolerne.

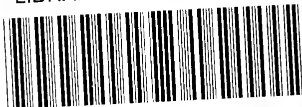
Side 70. Anm. 17. Endnu før *Sleidanus* udgav sin Bog: «de quatuor summis imperiis» var Verdenshistorien bleven behandlet med Inddelingen efter de fire Monarchier som Grundlag i en Bog, som i det 16. Aarhundrede fandt en ganske overordenlig Udbredelse i alle Europas Lande. Det er *Joh. Carions* Krønike; Joh. Carion (f. 1499, d. 1538) havde samlet Stoffet, men sendte sit Manuskript til *Phil. Melanchthon,* som gjennemgik det og rettede paa det. Krøniken udkom 1531 i Wittenberg og blev efterhaanden forbedret, forlænget og omarbejdet af Mænd som *Melanchthon, Joh. Junck, Casp. Peucer. Jon. Tursøn* oversatte Bogen paa Dansk og lod den trykke i Wittenberg 1554; den var tilkjøbs hos Bogbinder *Pouel Knufflock* i Lybek. Mod Slutningen af Aarhundredet udkom en ny dansk Oversættelse ved *Christen Lauritzøn Linved, «igennemlæst, corrigeret og prentet af Laurentz Benedicht»,* Kjøbenhavn 1595, dediceret til Kong Christian den Fjerde.

INDHOLD.

LIBRARY OF CONGRESS
0 009 473 609 2